

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

Mustafa ERTÜRK

102611026

MEKANIN DİYALOGİSİ:
KENT MEKANI-KENT ÖZNESİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Arusyak YUMUL

2013

MEKANIN DİYALOGİSİ: KENT MEKANI-KENT ÖZNESİ

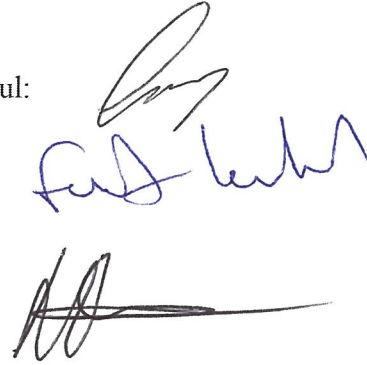
DIALOGY OF SPACE:URBAN SPACE-URBAN SUBJECT

Mustafa ERTÜRK
102611026

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Arusyak Yumul:

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ferhat Kentel:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Uğur Kömeçoğlu:

Tezin Onaylandığı Tarih: 10.09.2013

Toplam Sayfa Sayısı: 101

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Mekan
- 2) Kent Mekanı
- 3) Özne
- 4) Kent Öznesi
- 5) Diyalojik İlişki

- 1) Space
- 2) Urban Space
- 3) Subject
- 4) Urban Subject
- 5) Dialogical Relation

ÖZET

Sosyolojiden mimarlığa, felsefeden sinemaya kadar çeşitli akademik disiplin ve alanlarda mekan, her disiplinin kendi kavramsal çerçevesi bağlamında farklı açılardan ve biçimlerde tartışılmıştır. Uzun zaman boyunca Kartezyen felsefenin ve Öklid geometrisinin sınırları içinde mutlak ve *apriori* bir kavram olarak ele alınan mekan, özellikle postyapısalcılıkla başlayan ve mekansal dönem olarak adlandırılan süreçten günümüze değin tasarlanan, kurgulanan, kontrol edilen özellikleri ile birlikte toplumsal ve kültürel süreçlerle ilişkisi kapsamında da tartışılmaktadır. Mekan çalışmaları, mekanda gerçekleşen toplumsal ve kültürel süreçleri anlamak/anlamlandırmak ve hangi yöne seyredeceğine ilişkin bir bilgi ve yorum devşirmek için gerekli bir girişim olarak görülebilir. Kent mekanı ve kent öznesi arasındaki ilişkiyi açıklamaya odaklanan bu çalışma, özellikle mekan dönemi olarak adlandırılan, mekanın çeşitli akademik disiplinlere, postmodern ve postyapısalcılık tartışmalarına kaynaklık eden mekanın öznelliği çerçevesindeki kuramsal izlekler üzerinden temellendirilmiştir. Bu çalışmada, kent mekanı ile kent öznesinin karşılıklılık içerisinde birbirini kurduğu düşüncesinden hareket edilmektedir. Bir iktidar aracı ve alanı olarak işleyen kent mekanı öznel deneyim ve pratiklerle yeniden tanımlanmakta ve üretilmektedir. Mekan ve özne arasındaki ilişkinin çeşitli düzeydeki boyutları temelde mekan döneminin üç önemli kuramcısı olan Michel Foucault, Henri Lefebvre ve Michel de Certeau'nun çalışmaları

üzerinden Mikhail Bakhtin'in diyaloji kavramsallaştırması çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekan, Kent Mekanı, Özne, Kent Öznesi, Diyalojik İlişki

ABSTRACT

Space has been discussed from sociology to architecture, from philosophy to cinema and a variety of academic disciplines and areas; each from different perspectives and forms in the context of their own conceptual framework. For a long time, dealt within the limits of Euclidean geometry and Cartesian philosophy, space has been considered as an absolute and *a priori* concept. This established understanding of space has been questioned thanks to a new thinking encouraged by poststructuralism and referred to as '*the spatial turn*'. From then onwards, space has been discussed with its designed, constructed, controlled features, as well as in relation to social and cultural processes. Studies about space can be seen as a necessary initiative in order to understand the meaning/making sense of social and cultural processes realized in space and to interpret their future direction. Focusing on the relationship between urban space and urban subject, this study is grounded in the subjectivation of space framework which has led to the introduction of space to a variety of academic disciplines as well as to postmodern and poststructural debates, or the spatial turn. This study departs from the idea that urban space and urban subject reciprocally construct each other. Operating as an instrument and a field of power, urban space redefines and reproduces subjective experiences and practices. The dimensions at various levels of the relationship between space and subject have been discussed basically through the studies of the three important theorists of the spatial

turn, Michel Foucault, Henri Lefebvre and Michel de Certeau and in the framework of the dialogic concept of Mikhail Bakhtin.

Keywords: Space, Urban Space, Subject, Urban Subject, Dialogical Relation

TEŐEKKÖR

Bu tez çalıőması boyunca desteklerini esirgemeyen deęerli danıőmanım Prof. Dr. Arusyak YUMUL'a, tezin yazım sűrecinin her aőamasında deęerli eleőtirileri ve yorumları ile katkı saęlayan kadim arkadaőlarım Selim DURAN ve İbrahim AKBULUT'a teőekkűrű bir borç bilirim. Ayrıca bu çalıőmada baővurduęum kaynaklara ulaőmakta bana yardımcı olan ve Ankara'daki eőtli űniversitelerin kűtűphane kaynaklarını istifademe aan ve sűrekli bana taőıyan tűm arkadaőlara sonsuz teőekkűrler.

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I	1
1. GİRİŞ	1
1.1. Mekan Dönemi /Yeni Mekan Epistemolojisi	10
1.2. Kent Mekanı ve Kent Öznesi	13
1.3. Yeni bir Mekan Metodolojisine Doğru: Mekanın Diyalojisi	15
BÖLÜM II	20
2. İKTİDARIN MEKANINA KARŞI ÖZDENİN (HETEROTOPYA) MEKANI	20
2.1. İktidar ve Bilginin Mekanı veya Mekansal Bir Paradigma/Deneyim Olarak İktidar	23
2.2. İktidar Söyleminin Mekansal Özne Kurgusundan Öznenin Heterotopyasına	31
BÖLÜM III	42
3. SOYUT MEKANA KARŞI ÖZDENİN (TOPLUMSAL) MEKANI ÜRETİMİ	42
3.1. Mekanın Hakikati	45
3.2. Mekanın Üç Ayağında Diyalojik Üretim	48
BÖLÜM IV	61
4. KAVRAM KENTİN STRATEJİSİNE KARŞI ÖZDENİN (ELEŞTİREL) MEKANI	61
4.1. Kavram Kent/Kent Planlamacısı	63
4.2. Mekanın Öznel Yorumu: “Yer”in “Mekan”laştırılması	68
4.3. Mekanın Kavram Kent Metnini Yeniden Okumak/Yazmak	71
4.4. Mekanın Strateji Kurgusunda Öznenin Taktik Oyunu	79
BÖLÜM V	87
5. SONUÇ	87
KAYNAKÇA	92

BÖLÜM I

1. GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılın en büyük takıntısı hepimizin bildiği gibi tarihi [...] İçinde bulunduğumuz dönem, belkide, daha çok mekan dönemidir.

Michel Foucault, Of Other Spaces

Artık her şeyi kentsel bir olgu olarak ele almak durumundayız.

Frederick Jameson, Assemblage 17

Mekana ilişkin çalışmalar toplum bilimlerinde ve kültürel çalışmalarda oldukça yeni sayılabilir. Akademik dünyada mekan tartışmalarının özellikle postmodern ve postyapısalcılık tartışmaları ile birlikte ivme kazandığı görülmektedir. Felsefe, coğrafya ve mimarlık disiplinleri içinde tartışılan bir kavram olarak mekan her bir disiplinin kendi kavramsal çerçevesi bağlamında farklı açılardan ve biçimlerde tartışılmıştır. Bu açıdan ele alındığında mekanın toplum bilimlerinde geniş bir çerçevede etraflı bir biçimde çalışılan bir kavram olmadığı görülmektedir. Diğer yandan mekan çalışılması zor bir kavram olarak karşımızda durmaktadır. Bunun temel nedeni ise mekanın bireyi, toplumu ilgilendiren her şeye zemin olması ve yeryüzündeki her olay ve olgunun gerçekleşmesinin ön koşulu olmasında yatmaktadır.

Felsefe, coğrafya ve mimarlık disiplinlerinde bir anlamda geçiştirilerek tartışılan mekan uzun zaman boyunca Kartezyen felsefenin ve Öklid geometrisinin sınırları içinden mutlak ve *apriori* bir kavram olarak ele alınmıştır. Mekanı mutlak ve verili bir biçimde ele almak bizi mekanın toplumsal boyutunu zorunlu olarak ıskalamak riskiyle karşı karşıya bırakır. Bununla birlikte kent mekanı ve kent mekanında gerçekleşen toplumsal ve öznel süreçleri anlamlandırabilmek için mekan ve mekanı deneyimleyen öznelerin mekan ile kurduğu karşılıklı ilişkiyi anlamak yaşamsal bir sorun olarak ortada durmaktadır. Çünkü mekanın karakteristiği “*toplumsal ilişkilerin coğrafyası*”nın araştırılmasına imkan sağlar. Bu hem mekanın toplumsal inşasını hem de bu inşa sürecindeki iktidar ilişkilerini vurgular. Bugünkü egemen tartışma “şimdi, şu anda toplumsal ilişkilerin mekansal formunda neler olduğudur? “toplumsal olanın acımasız bir biçimde mekansal olduğu gerçeği”ne işaret eder.”¹

Kentleşmenin kültürel bağlamında kent mekanı ile kentin toplumsal düzlemdeki deneyim süreci ve bu deneyimin öznesi arasındaki ilişki nedir? Bu ilişki genellikle öznenin mekanı kontrolü açısından anlaşılmiş ve öznenin mekanı nasıl kurguladığı üzerinden araştırılarak konu edinilmiştir. Özne ile mekanın ilişkisini bu şekilde tanımlayan bir model ne mekanın ve de öznenin gerçekliğini kavrayabilecek ne de bu ikisi arasındaki ilişkiyi doğru anlamlandırabilecek bir kavramsal bütünlüğü yakalayabilecektir.

¹ Doreen Massey, *Space, Place, and Gender* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), s. 265.

Sosyolojiden mimarlığa, felsefeden sinemaya kadar çeşitli akademik disiplin ve alanlarda mekan çalışmaları, mekanda gerçekleşen toplumsal ve kültürel süreçleri anlamak/anlamlandırmak ve hangi yöne seyredeceğine ilişkin bir bilgi ve yorum devşirmek için gerekli bir girişim olarak görülebilir. Dolayısıyla mekanın çeşitli boyut ve farklı süreçlerini araştırmanın toplumsal süreçleri anlamadaki önemi yadsınamaz bir gerçeğe karşılık gelmektedir. Fakat bu araştırmaların mekanda gerçekleşen toplumsal ve kültürel süreçlerle sınırlı bir çerçevenin içinde seyrettiği ve toplumsal ve kültürel süreçlerin öznesi ile mekanın ilişkisini bütünlüklü bir çerçevede analize girişmediği görülür. Bu bakımdan bu çalışmada kent mekanı ve kent öznesi arasındaki ilişki klasik öznenin biçimlendirdiği mekan anlayışını da gözden geçirmekle birlikte, diyalojik olarak ele alınacaktır. Mekan ve özneyi ayrı birer olgu olarak ele alan ve inceleyen model, mekanı ve öznenin gerçekliğini teğet geçmekle karşı karşıya kalacaktır. Bu çalışmada ortaya konmaya çalışılacak olan alternatif bir model olarak mekan ile öznenin gündelik hayatın içerisindeki mekan deneyiminden neşet eden kent mekanının kent öznesiyle karşılıklılık içinde tezahür eden ilişkiselliği ve bu ilişkiselliğin birbirini nasıl inşa ettiği tartışılacaktır^{2,3}. Bu ilişkiselliğin sonucu ortaya çıkan öznellik deneyiminin

² Türkçe'ye mekan sözcüğü Arapçadan geçmiştir. Mekanın epistemolojik olarak "varoluş", "oluş", "olmak", anlamlarına karşılık gelen "kevn" kökünden türetilmiştir. Mekanın bir inşa sürecinde olması ve bunun süreklilik içinde biteviye gerçekleşmesi anlamında bu epistemolojik bilginin dikkate değer olduğunu düşünüyorum. Ayrıca Heidegger'in varlık felsefesi bağlamında ele aldığı mekanın Arapça kökenindeki anlamına göndermeleri oldukça ilginçtir. Heidegger'in varlığın mekansallığına ilişkin düşünceleri bu bağlamda incelenebilir. Çünkü varlığın mekansallığının ve varlıkla mekanın aynı anda varoluşu mekanın Arapçadaki kökü "kevn" in batı felsefesindeki bir açılımı izlenimini verir.

³ Bu tez çalışmasına başlandığı sırada Gezi Parkı olayları henüz başlamamıştı; dolayısıyla bu çalışma Gezi Parkı olaylarını ele almaya niyetlenerek yola çıkmamıştır. Aynı zamanda

sahibi olarak kent öznesinin kent mekanının yaratım sürecindeki rolü de çalışmanın bir boyutunu oluşturacaktır. Çünkü “mekanın toplumsal inşasını anlamak kendimizi kurma biçimlerimizi anlamak demektir.”⁴ ve “mekansal formlar oluştuğu andan itibaren kurumlaşma eğilimi gösterirler, dolayısıyla çeşitli yollarla gelecekteki toplumsal süreçleri etkilerler.”⁵

Genelde mekan özelde ise kent mekanı toplumdaki farklılık ve çeşitli “anomalilerin” normalleştirilip sıradanlaştırıldığı gündelik yaşamın içinde eritildiği bir alandır. Ancak mekanın bu dönüştürme özelliğine içkin kontrol mekanizması örtüktür, çarçabuk fark edilebilecek bir duruma karşılık gelmez; bundan dolayı da mekanda gerçekleşen mekansal pratiklerin deşifre edilmesi ve bu kontrol mekanizmasına cevap verilmesi sanıldığı aksine güçtür. Ancak ne kadar görünmez olsa da mekansal pratikler öznenin ve özneliliğin oluşumunu derinden etkilerler.⁶ İktidar yorumuna açık bir konsept olmakla birlikte, mekan ile özne arasındaki ilişki bir açıdan iktidar ve kontrol ilişkisi olarak analiz edilebilir. Mekanın özne ile ilişkisinde belirleyici kavram bir anlamda “*müdahil*” olma durumudur. Mekansal bir nosyon olarak değerlendirilebilecek müdahale kavramı, hem şekillendirme, biçim verme, hem de mekana yerleşme/yerleştirme çağrışımlarını verir. Öte yandan, müdahale, halihazırda yürürlükte olan ve süregiden bir mekansal

bu tezin yazım aşaması ile Gezi Parkı sürecinin eş zamanlılığı nedeniyle (sürecin devam etmesi) Gezi Parkı bu tez çalışmasında ele alınmamıştır.

⁴ Irvin Cemil Schick, *Batının Cinsel Kıyısı Başkalkıç Söylemde Cinsellik ve Mekansallık*, çev. Gamze Sarı ve Savaş Kılıç (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2001), s. 114.

⁵ Daphne Spain, *Gendered Spaces* (Carolina: University of North Carolina Press, 1992)

⁶ Oğuz Işık, “Değişen Toplum/Mekan Kavrayışları: Mekanın Politikleşmesi, Politikanın Mekansallaşması,” *Toplum ve Bilim* 64:65 (1994), ss. 7-38.

organizasyonun gerçekleştirilmesinin ötesinde, bizzat mekana ve mekandaki özneyi ve özneliği de içermektedir. Dolayısıyla mekana müdahil olma, mekanla birlikte ya da mekanı şekillendirirken mekanın içindeki öznelerin de şekillendirilmesini kapsamaktadır.

Mekanın toplumsal ve kültürel süreçlerle ilgisini konu alan tartışmaların başlangıç noktasını Michel Foucault'nun müjdelediği ve akademik disiplinlerde mekansal dönem (*spatial turn*) şeklinde adlandırılan mekan tartışmalarına ilişkin ilginin yoğunlaştığı dönem oluşturur. Bu tartışmaların merkezinde ise üç Fransız düşünür ve kuramcı yer alır; Michel Foucault, Henri Lefebvre ve Michel de Certeau.

Foucault, de Certeau ve Lefebvre'nin önemi mekanı toplum bilimlere bir sorunsal olarak çekmeye çalışmaları ve mekanı özne ile ilişkisi çerçevesinde değerlendirmeye olanak sağlayan birbirlerini tamamlayıcı araçlar sunmalarında yatmaktadır. Diğer yandan mekanın özne ile ilişkisini araştırırken, Foucault, Lefebvre ve de Certeau'nun mekan tartışmaları ve analizleri bize öznenin ve özneliğin mekanda gün yüzüne çıkışına işaret etmekle birlikte mekanın da özne ve öznelikteki “yeri”ne ilişkin sorular sormamıza ve cevaplar üretmemize olanak sunmaktadır. Her üçünü aynı noktada buluşturan diğer durum ise sadece mekan değil kent mekanını ele almaları ve kent mekanını bir iktidar ve güç ilişkisi bağlamında inceledikleri kentin planlama süreci ile öznel pratikler arasında detaylı bir analize imkan veren kavramlar geliştirmeleridir. Bu durumu Edward Soja şu şekilde ifade eder;

“Lefebvre ve Foucault’da merkezi nokta, farklı görünse de aslında mekansallığın kavramsallaştırmalarını benzer şekilde yapmalarıdır: Mekansallığın alternatif bir tahayyülü iddiası (Foucault’nun heterotopya ve Lefebvre’nin üçlü yapı kavramsallaştırmalarında görüldüğü üzere) doğrudan doğruya mekansal düşüncenin konvansiyonel biçimine bir meydan okumadır. Her ikisinin kavramsallaştırması “öteki mekanları” coğrafi düşünceye eklemekten daha çoğunu gerçekleştirir; aynı zamanda kurulu mekansal düşüncenin de “ötekisi”ni ortaya koyar; *başka bir mekan düşüncesi.*”⁷ Benzer bir biçimde, “Mekan üzerindeki hakimiyetin günlük hayat içinde ve üzerinde toplumsal iktidar kurmanın temel ve kapsayıcı bir kaynağı olduğu fikrini, Henri Lefebvre’nin sebatkar sesine borçluyuz”⁸ der Harvey. Bu sese de Certeau ve Foucault’nun da eklenmesi gerektiği düşüncesindeyim. Çünkü çalışmada da görüleceği üzere, Lefebvre’nin ve Foucault’nun mekansallık kavramsallaştırmalarını, özne mekan ilişkisi analizinde, de Certeau’nun kavramsallaştırmaları ile birlikte okumak daha anlamlı ve tamamlayıcı olacaktır. Diğer yandan de Certeau’nun çalışmalarını Foucault ve Lefebvre’nin mekan düşüncesi ile birlikte incelemek özne-mekan diyalogisi bağlamında daha anlaşılır ve bütünlüklü bir yapı ortaya çıkarmamızı sağlayacaktır. Bu çerçevede Foucault, Lefebvre ve de Certeau’nun mekan çalışmalarını tartışarak kent mekanı ve kent öznesinin ilişkisini anlamlandırmaya yarayacak bir çerçeve inşa edilebilir.

⁷ Edward W. Soja, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Realand- Imagined Places* (Oxford: Cambridge: Blackwell, 1996), s. 163.

⁸ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*, çev. Sungur Savran (İstanbul: Metis Yayınları, 1997), s. 255.

Foucault, mekanın öznellikle ilişkisini bilgi ve iktidar bağlamında incelemiş ve öznenin kaçış mekanı ya da ötekilik mekanı olarak *heterotopya* (*heterotopia*) terimini mekan çalışmalarına dahil etmiştir. De Certeau özne ile mekanın kontrol temelindeki ilişkilerini *kent planlayıcısı* ve *kavram kent* kavramlaştırmaları ile *gündelik hayat pratikleri* zemininde açıklımlar. Lefebvre ise Marxist düşünce geleneğinin kapitalist üretim teorilerinden mülhem mekanın bilim, pratik ve kültürün ürünü olduğunu açıklamaya dayanan *üçlü* (*triad*) bir kavramsal yapı oluşturur. Hepsi birlikte (Foucault, Lefebvre ve de Certeau'nun mekan kavramsallaştırmaları ve kuramları) kendilerinden önce düşünürlerin özne ile ilişkisi bağlamında dikkate almadığı mekanın özne ile ilişkisini ve öznel üretimini analiz etmemize olanak sağlar ve birbirlerini tamamlayıcı olarak bütünlüklü bir çerçevenin imkanını sunar.

Kent mekanı, kent öznesi tarafından deneyimlenir. Kentin öznesi kentte farklı zamanları ve farklı mekanları ilişkilendirir. Bu mekanın ilişkiselliği durumu olarak; mekan, zaman ve özne artık karşıt güçler değil, daha çok ortak yaşama dair diyalojik bir sürece dönüşür. Böyle bir ilişkide mekana atfedilen hiyerarşik durum her iki tarafın da karşılıklı olarak kendini ürettiği bir sürece dönüşür. Kent öznesi böylece kent mekanın bir sonucu ve kent mekanı da kent öznesinin bir sonucu olarak belirginleşir; özne artık radikal bir biçimde mekandan ayrıştırılamaz, fakat her ikisi de karşılıklı olarak birbirini üretir. Diyalojik model mekan üzerine kontrol kurmaya çalışan öznelliğin birkaç farklı stratejisi ile gerilimdedir. Bu stratejiler özneyi çevresinden uzaklaştıran ve sonra dışsal dünyayı kontrol etmeye çalışan

ortak bir mahrece sahiptir. Strateji gözlemi gerçekleştireni gözlem yoluyla gözlemden, incelediği nesneden ve dış dünyaya karşı bir mesafeye dâhil olma durumuna denk düşer.

Mekanın üretimi Lefebvre'nin tanımıyla bir iktidar ve ideoloji alanı olarak hizmet eder. Mekanın üreticisi (kent planlamacısı, mimar, iktidar kurumları) aynı zamanda öznenin üretimini ve özne üzerinde kontrol mekanizmalarını ve iktidar uygulamalarını mekan üzerinden gerçekleştirir. Foucault'nun özne ve iktidar söylemine ilişkin alanın hapisane, hastane vb. mekanlar üzerinden yapıldığını göstermeye çalışması bu açıdan oldukça anlamlı ve çalışmamız için yönlendiricidir.

Mekanın toplumsal anlamda öznelere biçimlendiren ve öznelere oluşumuna/oluşamamasına/dönüşümüne olanak veya zorunluluk sağlayan bir alan veya araç olarak üretim modeline karşılık, mekan toplumsal özneler tarafından deneyimlenme sürecinde aslında yeniden üretilir, bir başka açıdan tüketilir, fakat bu tüketim yeni bir üretim doğurur. Bu deneyimleme sürecinin örnekleri bağlamında de Certeau'nun "*gündelik hayatın taktikleri*" olarak kavramsallaştırdığı gündelik mekansal pratikler oldukça verimli bir örnektir. Diğer yandan Lefebvre mekanın kavramsallaştırılmasına ilişkin çalışmasında mekanın toplumsal anlamda üretildiğini ortaya koyar. Bir kent mekanının neye benzediğine, kent mekanının örgütlenme biçimi ile bu örgütlenme biçimini kentin öznelere nasıl deneyimlediğine, kent mekanı ile kent öznelere karşılıklı bir biçimde iletişimi nasıl yönettiğine bağlı olarak yapılacak bir değerlendirme "bize bir dizi mümkün duyguya ve

öznelerin toplumsal pratiğine ilişkin düşünmek, değerlendirme yapmak ve bunlara erişmek açısından maddi bir zemin sağlar [...] eğer Ronald Barthes'ın vurguladığı gibi kent bir söylem, bu söylemde gerçek bir dil ise, o zaman söylenmekte olana çok dikkat etmeliyiz, hele bu mesajları genellikle kent hayatının dikkatimizi dağıtan bütün öteki çeşitli unsurlarının arasında aldığımız düşünülürse.”⁹ Bununla birlikte, Dorren Massey'in işaret ettiği gibi mekan “iki düzeyli yapılanma”yı içerir; mekanın etkileşimli yapılanması ve eş zamanlı olarak mekanın kullanıcısı olan özneleri tarafından yapılandırılması.¹⁰ Bu durumda mekanın süreçsel karakteri ve mekansallığın modlarının mekan ve özne üretimi bağlamında anlaşılmasının gerekliliği ortaya çıkar. Bir başka deyişle, mekanın toplumsal ve öznel ilişkisini anlamak demek kendimizi ve mekanı kurma biçimlerimizi anlamak demektir.¹¹

Bu çerçevede, kent mekanı ve kent öznesi arasındaki ilişki öznenin mekanı kontrolü, mekanın toplumsal özneleri mekan üzerinden kontrolü ve toplumsal öznenin gündelik hayat deneyimleri ve pratikleri ile mekanın kontrol ve iktidarına karşı geliştirdiği bilinçli ve bilinçsiz tavır, bellek ve deneyimin etkisi ile mekan ile kurduğu ilişki analiz edilecektir.

⁹ Harvey, *Postmodernliğin Durumu* s. 85.

¹⁰ Doreen Massey, *For Space* (London: Sage, 2005), s. 8.

¹¹ Schick, *Batının Cinsel Kıyısı*, s. 14.

1.1. Mekan Dönemi /Yeni Mekan Epistemolojisi

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Foucault 'un da öngördüğü gibi mekana ilişkin yeni uyanan bir ilgiden bahsedilebilir. İlginin artışına denk düşen dönem ise genelde mekan çağı olarak adlandırılmaktadır. Mekana karşı uyanan bu ilgi aslında çizgisel zaman, teleolojik tarih ve insan edimini merkezine alan ve mekana hemen hemen hiç bir gönderme ve vurgusu olmayan bir çeşit düşünce modeline karşı geliştirilmiş bir karşı tavidir. Bu düşünce modelinin toplumsal bilimlerde en somut örneği “Ruhun” ardışık bir çizgide devam edegelen zamanın içinde bir yerlerde kendini gerçekleştireceği ve devrimin ve insan ediminin toplumu şekillendireceği düşüncesinde kurulu Hegelci-Marxist tarihsel ilerlemecilik anlayışında görülmektedir.

Zaman, tarih ve insan edimine bu denli yoğun vurgu aslında radikal bir biçimde özne ile nesnenin, fiziksel olanla zihinsel olanın ayrımını açık bir şekilde ifadelendirir. İnsanlığın emrine amade kılınan fiziksel dünya, insanoğlunun arzularına hizmet eden bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu felsefi geleneğin kökleri Plato'ya kadar uzanır ve doruk noktasına Descartes'ın zihinsel olan/düşünen/özne (*res cogitans*) ve fiziksel olan/nesne (*res extensa*) şeklinde dünyayı ikiye bölen Kartezyen düşüncesinde ulaşır.

Bu düalist düşüncenin temel açmazı özneyi yanlış yere yerleştirerek fiziksel dünyadan bağımsızlaştırarak yorumlamasından kaynaklanır. Karşıtlık aynı zamanda özne ile nesne arasında çatışmacı bir ilişki üzerine oturtulmuştur;

özne nesneyi kontrol eder ve kendi yararı için kullanır. Böylece özne ile nesnenin düalist kurgusu baskıcı bir kontrol rejimine dayanır ve öznenin rasyonel bir varlık olarak deneyimini görmezden gelir.

Yirminci yüzyıldan bugüne bu düalist düşünce biçiminin mekan ve zaman teorilerinde artık kullanımdan düştüğü görülmektedir. Zamana ve insan edimine odaklanmak ve mekanı ısrarlı bir biçimde göz ardı etmek öznenin bir parçasını aslında görmezden gelmek anlamına gelmektedir. Tam da bu çerçevede üç ünlü Fransız düşünür Foucault, Lefebvre ve de Certeau mekan kavramına ilişkin çalışmalarıyla dikkat çekmektedirler. Bu düşünürler mekana ilişkin yeni bir bilgi dağarcığını üreterek bize özne ile mekanın ilişkisini açıklamak adına önemli analitik araçlar sunarlar. Bu düşünürlerin mekan çalışmalarının dağıldığı yaklaşımlar ve temel problematikler yelpazesi oldukça geniştir ve farklı çıkış noktalarından hareket eder; birleştikleri noktaysa, mekanın yansızlığı, iktidar ilişkisi ve nesne(l)ligine getirdikleri mekan eleştirisinin bir uzantısı olarak iktidar ve güç ilişkileri ile olan sorunsallaştırmalarını toplumsallık üzerinden ifadelendirmelerinde yatmaktadır. Mekanın soyut nesnelliğine ilişkin Kartezyen felsefede zirvesini bulan yorumun ve felsefe, sosyoloji, antropolojinin mekanı görmezden gelen yaklaşımlarının terk edilmesine tekabül eden bir döneme karşılık gelen bu düşünürlerin çalışmaları yeni bir alanın habercisi olmakla birlikte toplumbilimlere “*mekan sorunsalı*”nı enjekte eder.

Modern düşünceye Foucault, mekanın bir güç/iktidar sorunsalı olarak düşünülme olasılığını dâhil etmekle kalmaz sembolik katmanlara sahip bir

mekan tipolojisi olan heterotopya terimini kazandırır. De Certeau, Foucault'nun geliştirdiği düşünceyi tamamlayan ve daha ileriye taşıyan taktik ve strateji gibi kavramsallaştırmalarla kenti deneyimleyen öznenin somut mekanını kontrol etmeye çalışan kent tasarımcısı ile kent konseptinin ilişkiselliğini tanımlama çabasına girer. Bu kontrol ilişkisi kentin öznelere tarafından kent tasarımcısının niyetinin tam tersine çevrilme durumuyla karşı karşıya gelir. Üçüncü düşünür Lefebvre, mekanın üretimini toplumsal ve iktidar ilişkileri ekseninde ele alan üçlü bir yapı geliştirerek neredeyse Foucault ve de Certeau'nun çalışmalarının tamamlayıcı çerçeveyi oluşturur.

Mekan çağı mekan söyleminin yanı sıra söylemin mekansallaşmasına da imkan sağlamıştır. Her üç düşünüründe düşüncelerini zamandan mekana kaydırma eğiliminde oldukları açıkça görülür. Zamandan uzaklaşılması mekan tartışmalarının aslında bizzat kendisini ve özne mekan ilişkisini etkileyen ikili bir yapı yaratır.

Foucault, Lefebvre ve de Certeau'nun bu çalışmada öncelikli olarak tercih edilmesinin nedeni Edward Soja'nın da belirttiği gibi bu üç düşünürün mekan söyleminin oluşumunda merkezi öneme sahip olmalarında ve daha önemlisi her üçünün de mekan ve özne ilişkisini açıklamada bize oldukça verimli ve birbirlerini tamamlayıcı bir yapıyı çerçevelememize olanak sunan bir mekan teorisi gerçekleştirmelerinde yatmaktadır. Üç düşünürün mekan çalışmaları toplum bilimlere ait bir sakatlık olarak mekan körlüğünü aşmaya yönelik belirleyici bir söylemi inşa etmeleri ve mekanı kent ve özne bağlamında yorumlama çabaları olarak özetlenebilir. Bu çerçevede

Foucault'un 1967 yılında verdiği ve 1984 yılında yayınlanan *Öteki Mekanlar (Of Other Spaces)* başlıklı dersi, Lefebvre'nin 1974 yılında yayımlanan *Mekanın Üretimi (The Production of Space)* ve son olarak de Certeau'nun ilk basımı 1980 yılında gerçekleşen *Gündelik Hayat Pratikleri (The Practice of Everyday Life)* çalışması bu araştırmanın hareket noktasını oluşturmaktadır.

1.2. Kent Mekanı ve Kent Öznesi

Kent mekanı ve kent öznesi aslında birbiriyle oldukça ilişkili olduğuna inanılan sosyolojiden siyaset bilimine, felsefeden kültürel çalışmalara değin pek çok disiplini hayli uğraştırmış ve uğraştıran üç farklı, tartışmalı ve büyük kavramı içermektedir; özne, mekan ve kent. David Harvey'in de *Sosyal Adalet ve Şehir (Social Justice and The City)* adlı çalışmasında tanımladığı gibi kent oldukça karmaşık bir kavramdır ve kent ile ilgili çalışırken karşılaşılan zorlukların bir kısmı onun kendine özgü karmaşıklığıyla ilişkilidir. Kentin kavramsallaştırılması ile ilgili kent kavramıyla ilgilenen sosyoloji, coğrafya, mimarlık gibi disiplinlerin aslında kenti kendi kanonları çerçevesinde ürettikleri kuram ve önermeleri denedikleri bir alan olarak gördüklerini belirten Harvey, ortaya kentin karmaşıklığıyla baş edebilen bir kuram atamanın temel nedenini kent mekanını açıklamaya çalışan herhangi bir kuramın bir şekilde kentin yüklendiği mekansal biçim ile kentteki toplumsal süreçleri bağdaştırma niyetinin ve çalışmasının eksikliğine bağlamaktadır. Bunu aşmanın bir yolu

olarak ise toplumsal olan ile mekansal olanı kapsayacak bir tahayyül ile mekanı ele almak olduğuna işaret eder.¹² “Ama her şeyden çok, toplumsal süreçlerin karmaşıklığını ve mekansal biçimin unsurları ile başa çıkabilecek stratejileri uyumlu kılmamızı ve birleştirmemizi sağlayacak kavramları oluşturmaya ihtiyacımız var.”¹³ Bu tür bir kavramsallaştırma çabası olarak Harvey kentin Öklid geometrisine dayalı planlama sürecine karşılık gelen mekansal biçimine “*coğrafi tahayyül*” ve gündelik hayatın içinde öznenin algısal biçimde pratiklediği ve deneyimlediği mekansal sürece karşılık olarak da “*sosyolojik tahayyül*” kavramlarını önerir.

Bu çerçevede benim bu çalışmadaki amacım coğrafi tahayyülün mahreçlerini oluşturan kent mekanı ile sosyolojik tahayyülün kucağında yatan ve kenti çeşitli düzeylerde gündelik hayat içinde deneyimleyen kent öznesi arasındaki ilişkiyi farklı bir model olarak “*diyalojik etkileşim*” modeli üzerinden tartışma çabasıdır. Kent mekanı ve öznesi arasındaki ilişki konvansiyonel anlamda öznenin kent mekanını yarattığı ve kontrol ettiği düşüncesini (coğrafi tahayyül) içinde barındıran bir iktidar ilişkisi olarak görülmüştür. Bu karşıtlık ilişkisi sürdürülemez. Sürdürülemez çünkü coğrafi tahayyülün öznesi kent mekanını tümüyle kontrol ve yönetme becerisini gösteremez. Burada kontrol ve iktidara dayalı karşıtlık ilişkisi yerine *diyalojik bir model* çerçevesinden mekan ve öznenin ilişkisini tanımlanmaya çalışılacaktır.

¹² David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Mehmet Moralı (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), s. 27-28.

¹³ Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, s. 32.

1.3. Yeni bir Mekan Metodolojisine Doğru: Mekanın Diyalojisi

Dil felsefecisi, edebiyat ve kültür teorisyeni Mikhail Bakhtin'in çalışmaları kapsamında geliştirdiği "kavramsal set" yalnızca dil, kültür ve edebiyatla sınırlı gibi görünse de pek çok farklı disiplinle ilişkilendirilerek geniş bir alana yayılmaktadır. Kültürel çalışmalardan, karşılaştırmalı edebiyata, iletişimden psikanalize değin geniş akademik kanonda Bakhtin'in ürettiği kavramsal setin (diyalog, karnaval, heteroglossia vb.) özellikle son yıllarda artan yoğunlukta kullanıldığı gözlemlenmektedir.¹⁴ Metodolojik bir araç olarak Bakhtin'in "*diyaloji*" kavramı bu çalışmada kent mekanı ve kent öznesi arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koymak amacıyla kullanılacaktır. Özne ile mekanın ilişkiselliği araştırmanın temel problematiği olması nedeniyle Bakhtin'in ben-öteki ilişkiselliği bağlamında ifadesini bulan ve kendisinin geliştirdiği tüm kavramların bir anlamda zemininde yatan diyaloji kavramsallaştırması mekan ile öznenin ilişkisini araştırma sürecinde oldukça elverişli bir araç olarak karşımızda durmaktadır.

Bakhtin diyaloji terimini bir edebiyat biçimi olarak roman ve şiir türlerinin söylem/söz ve dil bağlamında gerçekleştirdiği çalışmalarında ortaya atmıştır. 1929 yılında yayınlanan ve Dostoyevski'nin romanlarını incelediği *Dostoyevski Poetikasının Sorunları (Problemy Poetiki Dostoevskogo)* başlıklı çalışmasında ilk olarak ortaya attığı diyaloji kavramını

¹⁴ Mikhail Bakhtin, *Karnavaldan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, çev. Cem Soydemir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), s. 10.

Dostoyevski'nin romanın anlatı biçimine yönelik gerçekleştirdiği analiz için monolojik kavramının karşıtı ve bir insan pratiği olarak farklı toplumsal pozisyonlarda iki kişi arasındaki karşılıklı ilişkiden hareketle geliştirmiştir.¹⁵

Bakhtin diyalojik tahayyül olarak adlandırdığı *metin*'e ilişkin alternatif yaklaşımını farklı seslerin veya çok sesliliğin (*heteroglossia*) birbirleriyle diyalojik etkileşim içinde olduğu düşüncesi üzerinden geliştirir.¹⁶ Heteroglossia diyalojik ilişkilere ve diyalojik ilişkilerle ortaya çıkan anlamın üretilmesine olanak sağlar. Bu çerçevede, konuşmacı (aynı zamanda dinleyici) ve dinleyiciyi (aynı zamanda konuşmacıyı) birbirine bağlar ve anlam ikisinin karşılıklı etkileşimi içinde üretilir. Voloshinov'un terimleriyle; "temelde, anlam konuşmacılar arasındaki sözcüğün pozisyonuna bağlıdır; yani anlam aktif ve cevap veren anlayışla gerçekleşir [...] Anlam konuşmacı ile dinleyici arasındaki etkileşimin etkisidir."¹⁷ Daha spesifik olarak çok sesli, çift sesli söylem (*heteroglossia*); iki konuşmacının aynı anda eş zamanlı olarak iki farklı niyeti ifade etmesi [...] böyle bir söylemde iki ses vardır, iki anlam ve iki ifade biçimi vardır. Ve bu iki ses diyalojik olarak birbiriyle ilişkide iken- sanki-birbirlerini de bilirler."¹⁸

¹⁵ Sonya Petkova, "Mikhail Bakhtin: Edebiyatın Gerekelendirilmesi," çev. Murat Çakmakçı *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2:6 (Kış-2009), s. 99-100.

¹⁶ Mikhail Bakhtin, "Discourse in The Novel," *The Dialogic Imagination: Four Essays*, yay. haz. Michael Holquist (Austin: University of Texas Press, 1981), ss. 259-422, s. 263.

¹⁷ Valentin Nikolaevich Voloshinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, çev. Ladislav Matejka ve Irwin R. Titunik (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986), s. 102.

¹⁸ Bakhtin, "Discourse in The Novel," s. 324.

Bakhtin'in diyalojik etkileşiminin somutlaştığı yer, iki insanın birbiriyle yüz yüze karşılaşması örneğinde somutlaşır. Öznenin kendi ifadesi (yabancı olan) ötekinin kelimesi ile karşılaşır ikincisi daima beklenilendir ve/veya ilki ile birleşir. Herhangi bir ifade -tamamlanmış, yazılı ifadeler de dâhil- bir şeye yanıt sağlar ve ardından bir yanıtın geri alınacağı hesap edilir. Konuşma performansının kesintisizliği olarak tanımlanabilecek bu durum diyalojik etkileşimin temelinde yatar.¹⁹ Bakhtin benliğin yaratımı için ötekine ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Bu anlamda benlik tek başına hiçbir şeydir. Benlik başkalık ve yabancılık olmadan hiçbir anlamı olmayan bir şeydir.

Bakhtin'in terimleri ile ifade edecek olursak "öteki olmadan kendim olamam". Diyalojik etkileşimde öznenin varoluşu birlikte varoluşun etkisindedir. Diyalojik ilişkisellik içinde öznenin merkezinin kaybolduğu ve statik olasılığının inkârı ve değişmezliği gibi modern felsefenin öznellik anlayışına ilişkin kavramlar yerle bir edilir. Benlik ile ötekilik birbirinin sınırlarında birbirlerini belirlerler ve birbirleri ile var olurlar.²⁰ İlişki (ifadeler arasında, sesler arasında, öznelerin pozisyonu arasında, metinler arasında ve daha geniş anlamda yaşadığımız geniş ölçekteki sistemler arasında) Bakhtin'in çalışmalarında farklılıklarla tanımlanan bir süreçtir ve "eş zamanlılığın yapı taşları olarak hizmet eder".²¹ İfadeler ve söylemsel

¹⁹ Voloshinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, s. 72.

²⁰ Julian Holloway ve James Kneale, "Mikhail Bakhtin; Dialogics of Space" *Thinking Space*, yay. haz. Mike Crang ve Nigel Thrift (London: New York: Routledge, 2000), ss. 71-89.

²¹ Michael Holquist, *Dialogism Bakhtin and His World* (London: Newyork: Routledge, 2002), s. 40.

anlamlar üzerinden gerçekleşen ilişkiler, yalnızca okuyucu ya da yazara (anlatıcı ve dinleyiciye) ait değil eş zamanlı olarak her ikisine de aittir; kendi içinde, ilişkiler bir anlamda sınır olaylardır veya kendi kendilerini sınırlarlar ve böyle bir durumda karşılaşmanın mekanını (ifade mekanını) karşılıklı olarak *ihlal ederek* var olurlar.

Bakhtin, diyaloji kavramını dilbilim alanı ve toplumsal zemin ile ilişkilendirir. Toplumsal hayatın içindeki tüm ilişkilerde, kültürel üretimlerde, toplumsal hayatın dinamiği iki karşıt gücün sürekli gerilimi içinde gerçekleşir. Bu gerilimi belirleyen ikili bir iktidar/güç modalitesidir; merkezçek (*centripetal*) ve merkezkaç (*centrifugal*) güçlerdir. Centripetal güç kültürel ve toplumsal üretimleri ve ilişkiselliği sürekli olarak homojen bir biçime doğru çeker ve bu sürecin kaçınılmaz sonucu olarak monologun rejimi ile işlerken, centrifugal güç dengesi ise çok sesli (*poliphonic*) veya Bakhtin'in kendi terminolojisiyle *heterologsia*'ya doğru diyaloji'nin rejimi ile çalışır.²²

Bakhtin'in diyalojik teorisi devamlılık içinde süregiden konuşmacı ile dinleyici arasındaki diyalojik etkileşimle ve onların arasında var olan ilişkisellekle üretilen mekanda ve mekan ile etkileşimde çok katmanlığa işaret eder. *Diyalojik ilişkisellik* veya *diyalojik etkileşim*, mekanı gündelik pratikleri ve mekan ile öznenin ilişkisini durağan, sabit ve *a priori* bir zemini olarak ele almaktan ziyade, dinamik bir *oluş* süreci olarak ele almamıza zemin hazırlar. Bu açıdan mekan ve özne arasındaki karşılıklılık

²² M. Folch-Serra, 'Place, Voice, Space: Mikhail Bakhtin's Dialogical Landscape', *Environment and Planning D: Society and Space*. 8:3 (1990), 255- 274, s. 258.

içinde ve şeklinde birbirini tamamlayan, mekan-özne ilişkisini dinamik, akışkan, bir tür oluşa doğru ve hareket halinde²³ düşünmenin ve araştırmanın imkanını sunar.

²³ Mike Crang, "Rhythms of The City: Temporalised Space and Motion," *Timespace: Geographies of Temporality*, yay.haz. John May, Nigel J. Thrift (London: Routledge, 2001), s. 206-207.

BÖLÜM II

2. İKTİDARIN MEKANINA KARŞI ÖZNEİN (HETEROTOPYA) MEKANI

Michel Foucault, mekana ilişkin genel bir teori önermek niyetinde değildir. Bununla birlikte 19'uncu yüzyılda ortaya çıkarak günümüze doğru süregelen “disiplin toplumu” savı, hem onun kullandığı bilgi/iktidar kavramının hem de toplumsal düzlemde özne mekan ilişkilerinin araştırılması için çeşitli olanaklar sağlar.

Her ne kadar Foucault mekana ilişkin Lefebvre ve de Certeau'da olduğu gibi genel bir teori üretmek niyetinde olmasa da, bilgi ve iktidara ilişkin analizi oldukça incelikli bir biçimde mekan söylemine dayanır. Biraz daha ileri giderek, mekan ve mekansal ilişkilerin Foucault'nun felsefi projesinin tamamını şekillendiren bir temel olduğu söylenebilir. Gilles Deleuze, Foucault'nun *Disiplin ve Ceza (Discipline and Punish)* çalışmasına ilişkin değerlendirmesinde toplumsal baskıları yeni diyagramlar içinde bir harita veya pek çok haritanın bir araya getirildiği “birleştirilmiş harita” ile ortaya koyduğu düşüncesiyle Foucault'yu “yeni haritacı” olarak yorumlar.²⁴

²⁴ Gilles Deleuze, *Foucault*, çev. Seán Hand, (Minneapolis : University of Minnesota Press, 1988), s. 44.

Rasyonalitenin coğrafi ve mekansal boyutuna ilişkin Foucault'nun hassasiyeti onu mekansal ve coğrafi olana dair özel bir ilgiye yöneltmiştir.

Foucault, politik alana dair pek çok sorunsalın mekansal bilgiyi gerektirdiğini açıkça ortaya koyar²⁵ ve “büyük kapatılma” olarak adlandırdığı iktidar tarafından yapılan mekansal düzenlemeyi bilgi ve iktidar problemleri bağlamında ele alarak mekanın taşıdığı iktidar izleri ve işaretlerini görmemize olanak sağlar. Çünkü mekanın bilgisi bize ilk bakışta insanlığın dünyayı algılama çabası gibi görünse de, aslında bu mekanı deneyimleyenlerin saptanabilmesiyle anlamlı hale gelmektedir. Mekanın bilgisi olarak coğrafya bir coğrafyacı açısından salt bir “bilgi için bilgi” olmaktan öte bir egemenlik kaynağı ve aracıdır da aynı zamanda.²⁶ Bu noktada Foucault, kendisiyle yapılan bir söyleşide coğrafyanın kendi uğraş alanının tamda kalbinde yatması gerekliliğini belirterek²⁷ mekan ile kendi uğraşısı olan iktidar ve öznellik sorunsallaştırmaları arasındaki ilişkinin yakınlığına işaret eder. Foucault'nun mekan ilişkisine ilişkin Deleuze'ün yorumunu Edward Soja; “iktidar-bilgi ilişkisi her Foucault'cu bilim adamı tarafından kabul edilir, fakat Foucault'nun kendisi için ilişki, iktidar, bilgi ve mekan üçlüsü içine gömülmüştür.”²⁸ yargısıyla destekler. Daha belirgin biçimde, Foucault'nun çalışmalarında sorun yalnızca iktidarın oluşturduğu

²⁵ Jeremy W. Crampton ve Stuart Elden, *Space, Knowledge, and Power: Foucault and Geography* (London: Ashgate, 2006)

²⁶ Yves Lacoste, *Cografya Savaşmak İçindir*, çev. Ayşin Arayıcı (İstanbul: Özne Yayınları, 1998)

²⁷ Michel Foucault, “Questions on Geography,” *Power/Knowledge*, çev. Colin Gordon (New York: Pantheon, 1980), s. 77.

²⁸ Soja, *Thirdspace*, s. 148.

mekanın yapıları -mekansal formlar- değil, aynı zamanda mekânın üretimine bağlanan toplumsal ve öznel süreçlerdir. Bu üçlünün üçüncü terimi mekân unutulmamalıdır. Aynı zamanda, “Michel Foucault için mekân, hem diyakronize (zaman içinde tarihsel gelişim ile ilgili, süreklilik sergileyen) olmaktan ziyade senkronize (aynı anda, eş zamanlı olma hali) bir düşünce şeklidir hem de fiziksel ve mimari mekân ile düşüncenin etki alanını, ülkesini bir araya getirmek için bir araçtır. Böylece, onun mekansal deneyimler kavramı, ideolojik ve maddesel bir kompleks buluşmadır.”²⁹

Warrington, Foucault'nun metinlerindeki mekânla ilişkin metafor ve sembollerin basitçe “retorik ifadeler” olmadığını ısrarla belirtir.³⁰ Mekân öznel ilişkisinin tezahür ettiği yer aslında mekânda gerçekleşen pratiklerde kendini dışa vurur. Öznenin tüm pratikleri mekânda tezahür eder. Foucault için mekânda gerçekleşen bu pratikler belirli özneliliğin üretilmesinde araçlar olarak ortaya çıkar. Bu anlamda onun düşüncesindeki öznenin oluşumu oldukça mekansaldır. Foucault'nun çalışmalarından ortaya çıkan mekânın öznenin kurgulanması ve bu kurgu sürecinde gücün pratik edilmesi için bir temel ilke olduğu anlaşılır. Mekansallık, iktidar ve kontrol mekanizması üzerinden kurulan öznenin oluşumunun açıklanmasında hayati öneme sahiptir. Çünkü “Mekân, yalnızca üzerinde bir şeylerin gerçekleştiği edilgen ve soyut bir alan olarak düşünülemez. [...] Orantısız iktidar ilişkilerinin (gizli) ortamı ve (maskelenmiş) dışavurumu olmasından dolayı

²⁹ Helen Liggett ve David C. Perry, “Spatial Practices: An Introduction,” *Spatial Practices: Critical Explorations in Social/Spatial Theory* (Thousand Oaks: Sage, 1995), s. 9-10.

³⁰ Marnie Hughes-Warrington, “The ‘Ins’ and ‘Outs’ of History: Revision as Non-Place,” *History and Theory*, 46: 4 (2007), ss. 61-76.

mekansallıkların tümü politiktir.”³¹ veya Massey’in ifadesiyle “Mekan doğası gereği iktidar ve sembolizmle doludur, egemenlik ve tabi kılmanın, ilişkiler ağının karmaşıklığı ile dayanışma ve ortaklıkla doludur. Mekanın bu özelliği bir çeşit “iktidar geometrisi” olarak adlandırılır olmuştur. Her ölçekte toplumsal ilişkiler tarafından oluşturulan/kurulan mekan politikanın rol aldığı bir alandır ve politikanın gerekli bir aracıdır, “mekan kelimenin geniş anlamıyla politiktir.”³²

2.1. İktidar ve Bilginin Mekanı veya Mekansal Bir

Paradigma/Deneyim Olarak İktidar

“Özne ve İktidar” başlıklı çalışmasında, Foucault, amacının “iktidar fenomenlerini analiz etmek değil” daha ziyade “bizim kültürümüzde insanların özne kılındıkları farklı tarzların bir tarihini yaratmak” olduğunu bildirir. Özne sorununu iktidar ve bilgi bağlamında inceleyen Foucault bilgi, iktidar, akıl ve öznenin mekansallaşmasını araştırır.³³ Onun çalışmaları mekansal durumuna vurgu yaparak iktidar ile toplumun (özne) karşılıklı ilişkilerini açıklar.

Foucault’nun on dokuzuncu yüzyıldan itibaren bir takım uzmanlıklar ve pratiklerinin iç içeliği üzerinden oluşan “disiplin toplumu”na ilişkin

³¹ Steve Pile ve Michael Keith, *Place and the- Politics of Identity* (New York: Routledge, 1993)

³² Massey, *Space, Place, and Gender*, s. 4-6.

³³ Russel West-Pavlov, *Space in Theory: Kristeva, Foucault, Deleuze* (Amsterdam: Newyork, 2009), s. 120.

kavramsallaştırması bilgi/iktidar ve mekansal düzlemde özne ve toplumsal ilişkiler bağlamına dayanır. Eş zamanlı olarak iktidar, bilgi tarafından kurulur ve sürdürülür. Başka bir deyişle, bilgi sürekli olarak bir iktidar etkisi üretir.³⁴ Bilginin elde edilmesi ile iktidarın uygulanması arasında kaçınılmaz bir bağ vardır. İktidar/bilgi Foucault'nun çalışmalarında önemli bir yer tutar ve bilgi ve iktidarın arasında ayrılmaz bir biçimde süreç olarak işleyen oldukça dinamik bir ilişki vardır. İktidar bilginin inşası ve uygulanışı üzerinden özel ve yerel mekanlara yayılır. Foucault, iktidarın ne olduğu konusundan ziyade mekan üzerinden nasıl oluştuğunu ve nasıl uygulamaya konulduğunu sorgular. Bu bağlamda iktidar heterojen bir strateji, teknik, programlama ve planlama grupları şeklinde topluma yayılır. Bu bağlamda iktidar hukukun, yasal kodların ve kuralların ve kurumların ve herhangi bir grubun sahip olduğu bir şey değildir, iktidar deneyimlenen bir şeydir.³⁵

İktidarın üretiminin evrensel bir formu yoktur, iktidar pek çok farklı formda ortaya çıkar ve üretilir ve devlet gibi özel bir kurumla sınırlandırılmaz. Foucault, buradan hareketle mikro düzeyde iktidarın gündelik yaşamı ve ilişkileri nasıl istila ettiğine ve iktidarın araçları ve konumlanmalarını devlet ve devletin aygıtları için nasıl oluşturduğuna odaklanır. İktidarın deneyimlenmesi bir takım bireyler, kurumlar ve organizasyonlar üzerinden çeşitli mekanlarda çeşitli formlar biçiminde gerçekleşir. Bu yüzden mekanın varlığının zamana karşı toplumsal analizlerde yerinden edinmiş olmasına

³⁴ Michel Foucault, *Discipline and Punish* (London:Penguin, 1977), 28 , David Armstrong, *The Political Anatomy of the Body* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), s. 10.

³⁵ Michel Foucault, *The History of Sexuality* Vol. 1. (London: Penguin, 1981), s. 92-4.

rağmen, mekan toplumun toplumsal, ekonomik, politik ve organizasyonel operasyonlarında hayati bir öneme sahiptir.³⁶ Tam da bu noktada Foucault'nun açıklaması kategoriktir: "Mekan herhangi bir birlikte yaşamın temelidir; mekan herhangi bir iktidar deneyiminin temelinde yatar [...]"³⁷ "İktidar ilişkileri, gerçekten, hayati ve kaçınılmaz bir biçimde mekanlar üzerinden ve mekanlara saldırır. Bu mekanlarda insanları, eylemleri, teknolojileri, kurumları, fikirleri ve rüyaların tümünü bir araya getirir, dönüşüme sokar, toplar ve tekrar bir araya getirir."³⁸ "Alanın coğrafi bir terim olduğuna ilişkin şüphe yoktur, fakat her şeyden önce hukuki-politiktir, alan iktidarın belirli bir çeşidiyle kontrol edilir."³⁹ "yerleştirme, dağıtma, ayırma (sınır çizme), alanların kontrolü, alanların organizasyonu üzerinden uygulanana taktik ve stratejiler oldukça iyi yapılandırılmış jeopolitiğin bir çeşidini oluşturur."⁴⁰

Yirmi birinci yüzyıl mekanında profesyonel bir modele dönüşen bir durum olarak iktidarın ortaya konması ve deneyimlenmesinde mekansal formların farkına varılması ve anlaşılması on sekizinci yüzyılda gerçekleşir. Örneğin "Mimari nüfus, sağlık ve kentsel sorunların bir gerekliliği olarak on

³⁶ Michel Foucault, *Power/Knowledge – Selected Interviews and other Writings 1972-1977* (New York: Pantheon 1980), s. 70, 149.

³⁷ Michel Foucault, "Space, Knowledge and Power," *The Foucault Reader* içinde, yay.haz. Paul Rabinow (Harmondsworth: Penguin,1986), s. 252.

³⁸ Joanne P. Sharp, *Entanglement of Power Geographies of Domination/Resistance* (London: Routledge, 2000), s. 24.

³⁹ Foucault, *Power/Knowledge*, s. 68.

⁴⁰ Foucault, *Power/Knowledge* s. 77.

sekizinci yüzyılın sonunda ortaya çıkar [...] ekonomik politik çıkarlar için mekanın disposizyonunun kullanımı sorunsalına dönüşür.”⁴¹

Kent mekanı ve mimarisi, içinde ve etrafında insanların ve aktivitelerin dağılım ve düzenlenmesinde bir araya gelme durumu iktidar operasyonunun mekansallığının somutlaştığı yerdir. Mekan, Foucault için, iktidar ve bilgiye ilişkin söylemlerin soyut bir nosyon ve ideolojiden iktidar ilişkilerinin gerçekleştiği yere dönüştüğü yerdir. Bu anlamda kentler, artık kendisiyle yükselen problemlerle ve büründüğü özel formlarla tüm alanlarında iktidara hizmet eden modellere dönüşmüştür.⁴² Mekanın ve zamanın kontrolü ve ayrıştırılması böylece bilgi ve iktidarın toplumun tüm alanlarında deneyimlenmesi amacına matuf bir araca dönüşmüş olmaktadır.

“Bilgi, bölgeler, alanlar, yerleştirmeler, yerinden etmeler, yer değiştirmeler açısından analiz edilebildiği zaman, iktidarın bir formu olarak süreç içindeki bilginin fonksiyonları yakalanabilir [...] mekansallığın, stratejik metaforların üzerinden işleyen söylem deşifre edilebilir.”⁴³ Disiplin çeşitli tekniklerin uygulanması yoluyla bireylerin mekanda organize edilmesi süreciyle başlayan bir duruma karşılık gelir ve Foucault bunu “ayrıştırma sanatı” olarak kullanır. Bazen kışla, okul, hapisane veya fabrika örneklerinde olduğu gibi çerçevesiyle birlikte mekan, disiplin mekanına dönüşür. Bazen de bilme, hükmetme, kullanma amacıyla mekan bölümlere ayrıştırılır. Böylece birey disiplin alanında veya kurumun

⁴¹ Foucault, *Power/Knowledge*, s. 148.

⁴² Foucault, *Power/Knowledge*, s. 148.

⁴³ Foucault, *Power/Knowledge*, s. 67-70.

tanımlanmış düzeninde kendine tahsis edilen mekanını bilir ve ona göre davranır. Disiplin mekanını bilme eylemi ile ilişkilendiren Foucault, bireylerin bu mekanda ayrıştırılmalar üzerinden yerleşecekleri yerlerden mekandaki davranışlarına kadar her şeyin kontrol edilebilir ve gözetlenebilir olmasına olanak sağlayacak bir düzenlemeye tabi olduklarını belirtir. Çünkü “disiplin analitik bir mekan organize eder.”⁴⁴

Mükemmel disiplin aygıtları tek bir bakışın her şeyi sürekli görmesini mümkün kılacağı için gözetimin ve kontrolün araçları oldukça etkin bir şekilde organize edilmeli ve yönetilmelidir. Bunun en somut örneği Jeremy Bentham tarafından ortaya atılan *Panoptikon*’dur:

Bentham, panoptikon planını 1791 yılında yayımlar. Çevresinde hücreler olan ve merkezde yer alan bir denetim kulübesini içerecek şekilde yarı dairesel bir biçimde tasarlanan bir hapisane planıdır bu. Plana göre, mahkûmlar [...] tek tek hücrelerin içinde, açıkça muhafız bakışlarına muhatap, ama aynı zamanda muhafızları göremiyorlardı. Dikkatlice bulunmuş aydınlatma sistemi ve ahşap jaluzi kullanımı ile hapisanenin yetkilileri mahkûmlar için görünmez olmaktaydı. Kontrol, mahkûmların görünmeyen gözler ile sürekli izlendiği duygusu ile sağlanıyordu. Saklanmak ve gizli olmak için hiçbir yer yoktu. Kimse izlenip izlenmediğini bilmiyordu, fakat izleyenlerin

⁴⁴ Foucault, *Power/Knowledge*, s. 143.

orada kendisini izlediklerini farz etmek zorundaydılar ve itaat mahkûmların tek rasyonel seçeneğiydi.⁴⁵

Foucault, panoptikonu dizaynı aracılığıyla hapisanelerin gözlem ve kontrolünü yerine getiren fonksiyonlara sahip ve ceza, reform ve eğitim gibi modern toplumsal söylemlerin egemenliğini sağlayan fiziksel bir mekan olarak açıklar.⁴⁶

Foucault, Jeremy Bentham'ın Panoptikon'unu disiplin mekanının en etkin organizasyonu için ideal bir aygıt olarak tanımlar ve "*Panopticism*"i tüm topluma disiplin teknolojilerinin yayılması için genel bir diyagram olarak sunar.⁴⁷ Panoptik sistemin sadece bir metafor olmadığını belirten Foucault, mimari ve mekansal konfigürasyonlar açısından iktidarın kurumsal bir tanımlaması olarak görür. Panoptikon bu açıdan bir metafor olmaktan daha çok bir tür mekan tekniği, stratejisidir.

Panoptikon, gündelik hayatın içinde kontrol ve gözetimin nasıl işletildiği ve bu işletilme sürecinde toplumsallığın ve öznelliğin mekansal yaratım sürecine ilişkin bir aksiyom olarak hizmet eder. Panoptikonun inşası toplumsal bir mekan yaratır; çeşitli gündelik pratikler ve bilgiler setinin mekanda ve mekansal olarak yaratımını sağlar. Bu şekilde gündelik hayatın

⁴⁵ David, Lyon. "An Electronic Panopticon? A Sociological Critique Of Surveillance Theory"*Sociological Review* 41 (4): (1993). 653-678, s. 655-656.

⁴⁶ John, Marks. 1995. "A New Image of Thought" *New Formations* 25: (Summer, 1995): 66-76, s. 75.

⁴⁷ Foucault, *Power/Knowledge*, s. 173.

içine yerleşmiş toplumsal normlar ve belirli bir biçimde düşünen ve davranan özneler yaratılır. Panoptikonun kent mekanı bağlamındaki analizi kenti planlama biçimlerinin neye ve nasıl hizmet ettiğini açıklar.

Günümüz kentinde artık kapalı mimarlığın denetim modeli yerini açık kent denetimine bırakmıştır. Bu denetimin temel özelliği ise soyutlama yoluyla kolayca fark edilemeyen, kent mekanının tüm alanlarına kolayca yayılmış olan bir denetimdir. Kapalı mimari alanların denetimi tüm kent mekanına yayılarak kent mekanları denetimin kapattığı alanlar şekline bürünmüştür.⁴⁸

Foucault'nun döneminde olmayan ama günümüzde kent mekanının tüm çeperlerini, öznelerin kent mekanındaki gündelik yaşamlarını kayıt altına alan mobese kameralar rahatlıkla çağdaş panoptikonlar olarak adlandırılabilir. Mobese kameralar, tıpkı panoptikon modelinde olduğu gibi sürekli olarak kent öznesinin mekandaki pratiklerinin gözlenmesi ve dahası kayıt altına alınmasını sağlarlar. Kent mekanını deneyimleyen özne sürekli olarak bir göz ile yakalanır. Mobese kameralar, güvenlik sorunu paradigması ile eşleştirilerek kent mekanına yerleştirilse de kent mekanını panoptikon mantığı anlamında büyük bir "hapishane"ye dönüştürür. Disipline edici bilgi ve uzmanlaşmanın bakışı, denetim ve kontrolün sistemi, kent mekanı üzerindeki "iktidarın gözü", böylece özne ile mekanın ilişkisindeki sürecin temel ve vazgeçilmez bir parçası olur. Foucault, 1976-77 yıllarında gerçekleştirdiği ders notlarının derlendiği *Güvenlik, Alan, Nüfus (Security, Territory, Population)* başlıklı çalışmada nüfusu kontrol

⁴⁸ Ignasi de Solà-Morales Rubió, *Sömürgeleştirme, Şiddet, Direniş* Any Seçmeler içinde, yay. haz. Haluk Pamir. İstanbul: Mimarlar Derneği, 1998), s. 52.

etmek için çağdaş güvenlik aygıtlarının bir araç olarak (*milleu*) çevreyi kullanarak çağdaş güvenlik aygıtlarının mekansallığın içinde ve üzerinde çalıştığını ifade eder. Kent mekanının kontrolü egemen-disipline edici güç tarafından güvenlik aygıtlarının aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu noktada Foucault, karakteristik olarak kentsel mekanın otoritesi ve mekansal alanın sınırlarının (Lefebvrian anlamda mekanın temsilleri) güvenliğin uygun biçimde işletilmesi için gerekli olduğunu savunur.⁴⁹ Bu çerçevede, kent mekanını tasarlayan iktidarın gözü ile gözetlenen kentin öznelere, Bentham'ın panoptikon modelini tasarlar gibi, iktidarın kendilerine atfettiği öznellikleri içselleştiren ve iktidarı kendi öznelliklerinde yeniden üreten öznellere dönüşeceklerdir.

“Kent öznesi”, “kent mekanı”nda “iktidarın gözü” ile kayıtlanarak iktidar bir tür “büyük gözaltına” dönüştürülür. Foucault bu bakışın sahibine, yani mekanı tasarlayan ve çizimini gerçekleştiren planlamacıya/mimara ilişkin şunları söyler:

Yapabildiğim sınırlı çözümlemede çıkarttığım, mimarlığın sadece bir taşıyıcı öge olarak, mekana belli sayıda insan tahsisini sağlayan, dolaşımlarını yönlendiren ve aynı zamanda karşılıklı ilişkilerini kodlayan bir pratik olduğu, dolayısıyla sadece mekan içinde varlığı

⁴⁹ Michel Foucault, *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977-78* (Hampshire ve New York, Palgrave Macmillan, 2007)

söz konusu olan bir öge olmak yerine bir toplumsal ilişkiler alanına belli etkiler yaratmak üzere olan bir uğraş olduğudur.⁵⁰

Bir mimar için Gottdiener'in iddia ettiği gibi, eğlence parkı veya alışveriş merkezi gibi maddesel formlar tıpkı Foucault'nun hapisane, klinik ve hastane örneklerindeki etkiyi yaratmak için planlayıp inşa etmek sürpriz bir durum değildir.⁵¹ Maddesel formlar, kentsel tasarımın bizatihi kendisi de dahil olmak üzere basit bir tasarım modülü değildir, tam aksine daima kontrol ve iktidarın niyetine matuf anlam kodları ile planlanmış formlardır.⁵²

2.2. İktidar Söyleminin Mekansal Özne Kurgusundan Öznenin Heterotopyasına

Foucault'nun *Öteki Mekanlar (Of Other Space)*⁵³ başlıklı makalesi diğerlerinden net bir şekilde ayrılır. Bu, "heterotopya"nın bir sunumudur – heterotopya: bir dokunun veya organın bulunmaması lazım gelen yerde belirmesidir ve burada Foucault mekanı oldukça sıra dışı bir yolla açıklar. 'Düşlerimizin mekanı', 'içeride ait' ve 'dışarıda ait' mekan ve 'maden suyu gibi akabilen bir mekan' hakkında yazar. Foucault -zamanın önemli rolünün

⁵⁰ Paul Rabinow, Michel Foucault ile Söyleşi, çev. Mehmet Adam (TMOBD Ankara Şubesi Dosya 30 Aralık 2012), s. 17.

⁵¹ Mark Gottdiener, *Postmodern Semiotics. Material Culture and the Forms of Postmodern Life* (Oxford: Blackwell, 1995), s. 30.

⁵² Gottdiener, *Postmodern Semiotics*, s. 28.

⁵³ 1986; orijinali 1967'deki bir konferanstan alınmıştır.

yerini alan ‘mekanın dönüm noktası’ hakkında konuşarak⁵⁴ - mekanı yüceltir fakat aynı zamanda yukarıda değinilen mimara ilişkin yorumuyla birlikte düşünülmesi kaydıyla mimarlıktan ayrılan ve mekânın sosyal üretimi fikrine yaklaşan kavramlar oluşturur. Aslında Foucault’nun mekana ilişkin oluşturduğu bu kavramlar kendi ifadesiyle “bir toplumsal ilişkiler alanına belli etkiler yaratmak üzere olan bir uğraş” olan mimarlığın öznel üzerindeki iktidar ve kontrol düzenlemesine karşı bir eleştiri; “*alternatif bir mekân düzenleme denemesi*”dir.

Soja, Foucault’nun mekân analizini “sinir bozucu biçimde tamamlanmamış, tutarsız ve anlaşılması güç” şeklinde tanımlasa da, Foucault’da mekân kavramının Lefebvre’de olduğu kadar merkezi bir yere sahip olduğunu belirtir.⁵⁵ Diğer yandan Soja, bütün bu belirsizliklere rağmen (ve bunları kabul ederek) heterotopyayı yaşanan mekân kavramıyla ilişkilendirerek, dünyayı kavrayışımızdaki (ve mekansal düşüncedeki) ikili karşıtlıkları kıracak ve yeni bir bakış açısı sunacak bir düşünme biçimi olarak görmektedir.

Foucault’un “*Öteki Mekânlar*” başlıklı makalesi bize iki önemli ipucu verir: birincisi mekansal çağa ilişkin gereklilik; ikincisi ise heterotopya’dır. Foucault bu iki ipucunu sunarken kendisiyle çatışıyor izlenimi verir: birincisi ile yani mekân çağı tanımlaması ile tarihten uzaklaşır; ikincisi ise mekân ve zaman uzlaşımının mekânın içinde yapılmasıdır. Mekânı zamana

⁵⁴ Foucault, “Of Other Spaces,” s. 22.

⁵⁵ Soja, *Thirdspace*, s. 162.

tercih edip etmediği veya her ikisinin eşitlik ilişkisi içinde değerlendirip değerlendirmedeği sorusu cevapsız kalır.

On dokuzuncu yüzyılın büyük saplantısı, bilindiği gibi, tarihi: gelişme ve duraklama temaları, kriz ve döngü temaları, geçmişten gelen birikim, ölümlerin aşırı artması, dünyayı tehdit eden soğuma temaları. On dokuzuncu yüzyıl, mitolojik kaynaklarının özünü termodinamiğin ikinci ilkesinde buldu. İçinde bulunduğumuz dönem, belki de, daha çok, mekan dönemidir. Eşzamanlılığın dönemindeyiz, yan yana koyma dönemindeyiz, yakın ve uzak döneminde, yan yananın, kopuğun dönemindeyiz. Bence dünyanın kendini, zaman boyunca gelişen uzun bir ömürden ziyade, noktalarını birbirine bağlayan ve kendi yumağını ören bir ağ gibi hissettiği bir dönemdeyiz.⁵⁶

Mekan dönemi burada zamandan değil tarihten uzaklaşma olarak tanımlanmaktadır. Tarih yine bu paragrafta çizgisel bir ilerleme olarak tanımlanmıştır. Burada Foucault'nun tam anlamıyla tarih veya zamanı dışarıda bırakmak istediğini söylemek yanlış olur. Yapısalcılık zamanı inkar etmemektedir; bu, zaman denilen ve tarih denen şeyi ele almanın belli bir biçimidir. Foucault, detaylı bir biçimde ilerlemeci ve çizgisel tarih anlayışı ile alternatif, çizgisel olmayan tarih anlayışı arasındaki farkı ortaya koymadığı için bu ihtiyatlı ve ikaz edici cümle gözden kaçabilir. David Harvey bu durumu; “ilerleme toplumsal teorisinin konusudur, tarihsel zaman

⁵⁶ Foucault, “Of Other Spaces,” s. 22.

ise birinci boyutu. Zaten ilerleme[ci tarih] mekanın fethini bütün mekansal engellerin yıkılmasını ve nihai olarak “mekanın zaman aracılığıyla yok edilmesini” içerir. Mekanın olumsal bir kategoriye indirgenmesi, ilerleme kavramının içinde mündemiçtir.”⁵⁷ şeklinde özetler.

Foucault mekansal anlamda üç terim tanımlar; mekan (soyut), mevki (sembolik) ve yer (somut).

İçinde yaşadığımız, bizi kendimize çeken, özellikle yaşamımızın, bizi kendi dışımıza çeken, özellikle yaşamımızın, zamanımızın ve tarihimizin erozyona uğradığı mekan, bizi kemiren ve aşındıran bu mekan, heterojen bir mekandır. Başka deyişle, içine bireylerin ve şeylerin yerleştirilebileceği bir tür boşluk içinde yaşamıyoruz. Işıl ışıl farklı renklerle boyalı bir boşluğun içinde yaşamıyoruz, birbirine asla indirgenemez olan ve asla üst üste konamayan mevkiler tanımlayan bir ilişkiler bütünü içinde yaşıyoruz.⁵⁸

İçinde yaşanan mekan kendi bağlamı dışında basit bir şekilde değerlendirilemez ve analiz edilemez. Bu mekanın içinde yaşarız ve mekanın dışında yaşam ve düşünce gerçekleşemez. Tarih ve zaman mekanın içinde gerçekleşir. Mekan eşsiz mevkileri karakterize eden ilişkiler setini gerektirir; mekan farklı heterojen mevkileri içerir ve bu yüzden eşzamanlıdır. Bu yüzden “[...] Eşzamanlının dönemindeyiz, yan yana

⁵⁷ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 232

⁵⁸ Foucault, “Of Other Spaces,” s. 23

koyma dönemindeyiz [...].⁵⁹ Bu mekanın içinde, zaman ve tarih bir yandan, diğer yandan ise mevkiler kapsüle edilmiştir. Mekan soyut bir terim olarak her şeyi içerir (öznenen ve mevkilerden tarih ve zamana değin) görünmektedir, mevki ise daha spesifik bir mekan tanımına karşılık gelmektedir. Bu mevkiler hayatın farklı açılarıyla pek çok farklı iletişim ve ilişkilere sahiptir. Örneğin Foucault bir mevki olarak tren örneği için şunları söyler; “[...] Bir tren, içinden geçilen bir şey olduğu için, aynı zamanda bir noktadan diğerine geçmek için kullanılan ve dahası kendi de geçen bir şey olduğundan olağanüstü bir ilişkiler ağıdır.”⁶⁰

Bir mevki sabit ve donmuş (somut) bir varlık değildir, fakat daha çok aynı anda özne ve diğer mevkiler gibi farklı varlıkların ilişkide olduğu sembolik ve dinamik bir topos temadır. Bu yüzden farklı analiz formlarına açıktır. Foucault bir başka mekansal terim olarak yer (*place*) [*lieu*] kavramını tanımlar. Yer somut olarak sembolik mevki ve soyut mekandan farklı olarak var olur. Aslında Foucault'nun açıkça ilgisi mevkidir; “[...] tüm diğer mevkilerle ilişkide olmak gibi ilginç bir özelliği olan; ama belirttikleri, yansıttıkları ya da temsil ettikleri ilişkiler bütünü erteleyen, etkisizleştiren ya da tersine çeviren mevkilerdir. Tüm diğer mevkilerle bir anlamda ilişkide olan, yine de tüm diğerlerini yadsıyan bu mekanlar iki ana türe ayrılır.”⁶¹

Mevkilerin iki çeşidi vardır: ütopya ve heterotopya. “Ütopyalar, gerçek yeri olmayan mevkilerdir. Bunlar, toplumun gerçek mekanıyla doğrudan ya da

⁵⁹ Foucault, “Of Other Spaces,” s. 22.

⁶⁰ Foucault, “Of Other Spaces,” s. 23-24.

⁶¹ Foucault, “Of Other Spaces,” s. 24.

tersine dönmüş, genel bir analogi ilişkisi sürdüren mevkilerdir. Bu, ya mükemmelleşmiş toplumdur ya da toplumun tersidir; fakat her halükarda, bu ütopyalar özünde esas olarak gerçekdışı olan mekanlardır.”⁶² Bu ilginç mevkiler kabul edilebilir olsa da, maddesel ya da gerçek değildir; onların toplumu tersyüz etmek veya kritik etme olasılığı gerçek mekan alanının dışında kalır. Sembolik, fiziksel ve gerçek dışı bir durum sergilerler; uzayda bir yer işgal etmeyen insan ürünüdürler.

Alternatif olarak Foucault, heterotopya terimini tanımlar. Heterotopyolar “[...] bizzat toplumun kurumlaşmasında yer alan ve karşı-mevki türleri olan, fiilen gerçekleşmiş ütopya türleri olan yerler vardır-gerçek mevkiler, kültürün içinde bulunabilecek tüm diğer gerçek mevkiler bunların içinde hem temsil edilir hem de tartışılır ve tersine çevrilir-, bunlar fiili olarak bir yere yerleştirilebilir olsalar da bütün yerlerin dışında olan yer çeşitleridir.”⁶³

Heterotopya örneklerinden ilginç bir örnek olarak mezarlığı verir Foucault. Herkesin bir yakını olması nedeniyle tüm toplumla ilişkilidir mezarlık. Aynı zamanda toplumun dışındadır. On dokuzuncu yüzyıldan günümüze mezarlıklar atık riskiyle ilişkilendirilerek kent sınırlarının dışında inşa edilirler. Mezarlık zamanın farklı konseptleri ile ilişkilendirilir: bir yandan çizgisel ve ebedi bir zaman, diğer yandan ölüm zamanının kesin sonluluğu. Ebediyet arzusu doğrudan bozulma, çürüme ve ölünün gözlerden kaybolması ile ters yüz olur. Mezarlık böylece bir mevki olarak arzuların

⁶² Foucault, “Of Other Spaces,” s. 24.

⁶³ Foucault, “Of Other Spaces,” s. 24.

karşıtlığını projelendirir. Biz kendimizi ölüden ayırmak isteriz çünkü ölü tehlikeli olarak algılanır, fakat aynı zamanda kendimizi ölü ile ilişkilendiririz çünkü yakınımızdır. Heterotopya için diğer bir örnek tiyatrodur. Gerçek bir mevki olarak tiyatro normalde uyumsuzluk içinde olan birbirine yabancı ve farklı bir dizi yeri üst üste getirir.

Öznenin kendini kurması gibi bu mekanlar kendilerini kuran özneyi yeniden tanımlarlar. Bu çerçevede Foucault'nun ayna örneği çalışmamız açısından oldukça dikkat çekicidir. Bir aracı ve mekan olarak ayna bir heterotopya gibi işleyen hem bir heterotopya hem de bir ütopya'dır. Lacancı öznenin kendini kurması gibi Foucault bir ayna üzerinden öznenin ve heterotopyanın inşasını anlatır. Ayna özneye olmadığı yerde kendini görme olasılığını sunar; gerçekliği kuşku götürür bir görüntünün tam da içinde sanallikle malul fakat fiilen oluşmuş bir mekanda özne kendini görür. Oradadır, aynanın sanallığında, olmadığı yerde. Bu aynanın ütopyasıdır. Fakat ayna aynı zamanda nesnel bir varlık olarak, orada duran bir fiziksel varlık olarak heterotopyadır da aynı zamanda. Onun karşısında işgal edilen pozisyonun aynısını, karşıt bir güçle yansılayan bir eylemlilik olarak heterotopya.

Harvey'e göre "Foucault'nun denemesinin temelinde "kaçış teması vardır "Heterotopyanın en mükemmel örneği gemidir diye yazar". "Gemisiz medeniyetlerde hayaller kuruyup kalır, maceranın yerini ispiyonculuk, korsanın yerini polis alır."⁶⁴ Bu kavram Foucault'nun "yersel" bir ütopyanın "yok mekanından" kaçmasına ve gerçek pratiklerin belirgin mekanlarında

⁶⁴ Foucault, "Of Other Spaces," s. 27.

yere inmesine olanak tanır. Fakat bu kavramı (heterotopya) aynı zamanda, insan hayal gücünü (buna kendi anti- hümanizmi de dahildir) hapseden norm ve yapıların dünyasından kaçmak; mekanın tarihini araştırıp heterojen olduğunu anladıktan sonra farkın, başkalığın ve “öteki”nin yeşerebileceği veya (mimarlar söz konusu olduğunda) fiziksel olarak inşa edilebileceği yerleri tespit etmek için de kullanır”⁶⁵

Foucault mekana ilişkin yeni ve oldukça üretici bir düşünme metodunun yolunu açmıştır. Somut yerin mevkiler, öznel ve kültürel projeksiyonlarla ilişkide olan sembolik bir mevki olarak okunmasının imkanının önünü açar. Bu yüzden mekanı “*gerçek ve sembolik*” bir tanıma doğru çekerek sembolik ve gerçek bir durum olarak mekanın tahliline ilişkin bir analiz aracı sunar. Bu anlamda soyut tarih yerine somut mekana odaklanarak tarihselcilik ve insan etkinliğinin tuzağına düşmez. Bize buradan özne ve mekan ilişkileriyle var olan kent mekanına bakmak için bir imkan sunan mekan teorisine ait dağarcığı açılar.

Pek çok açıdan kent mekanının pek çok alanı Foucault’nun heterotopya kavramsallaştırması ile benzer özellikler ortaya koyar, yani gerçekleşmiş ütopyalar mekanını oluşturur. Örneğin Foucault’nun en eski heterotopyalardan biri olarak örnek verdiği bahçeler, tek gerçek mekanlar olarak bir araya gelmesi normal koşullarda mümkün olmayan birkaç mekan ve mevkii bir araya getirir. Aslında günümüzdeki kent parklarının da bir anlamda yaptığı şeyin aynısı olduğunu ifade etmek çok da yanlış olmaz.

⁶⁵ David Harvey, *Umut Mekanları*, çev. Zeynep Gambetti (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), s. 226.

Kent öznelinin birbirinden farklı yaşanan ve algılanan mekanlarını bir araya getirmek gibi bir özelliği bünyesinde taşımaktadır kent parkları. Diğer bir ifadeyle içinde ütopiyaların gerçekleştiği bir mekan olarak okunabilir. Öznenin bu mekanlarla kurduğu ilişki gerçek bir mekanı gerçek olmayan bir mekan ile buluşturarak gerçek olmayan mekanı gerçek mekanda gerçekleştirmesidir. Örneğin çocuklar yetişkinlerle yan yana aynı mekanda oyunlar oynar, farklı ideolojiler ve toplumsal cinsiyetler ve doğa kültür ile bir araya gelir. Mekanlar üst üste yan yana katmanlaşır, mekanın kullanım değeri katmanlaşır, ortak ilgiler ve faydalar katmanlaşır. Ve böylece ortak ve açık kullanım mekanı olarak tam da bir kent mekanı prototipi oluşturan parkların heterotopyalar gibi işlev gördüğü oldukça açıktır. Paradokslardan ve çatışmalardan uzak bir mekan olarak algılamak yanlış olsa da parkların tekrar tekrar kentin özneli tarafından üretilmesini anlamak için heterotopya olma özelliğini göz ardı etmemek gerekir.

Foucault'nun özne ile mekanın ilişkisi bağlamında ortaya koyduğu şey, iktidar ve bilgi üzerinden üretilen mekanın özneleştirme rejimini yine öznenin kaçış mekanı olarak kurguladığı ve deneyimlediği heterotopya ile eleştirel bir cevabının içindeki diyalojisidir. Mekan ile öznenin ilişkisi diyalojik bir süreçtir; *oluş süreci*; David Harvey'in cümleleri ile söylemek gerekirse:

[...] beden mekan içinde vardır veya otoriteye boyun eğmek (örneğin organize bir mekanda hapsedilerek ya da gözaltında tutularak), ya da başka alanları baskıcı olan bir dünyada özgül direniş ve özgür

mekanlarını (heterotopya) mücadeleyle yaratmak zorundadır. [...] Foucault için mekan ile öznenin ilişkisinde mekan bir iktidarın alanı ya da kabı için bir mecazdır. Genellikle kısıtlayan, fakat bazan oluş süreçlerini özgürleştiren bir alan.⁶⁶

“Heterotopya kavramı Foucault’nun yersel bir ütopyanın “yok mekanından” (bu tema Fransa’da 1968 hareketlerinin esin kaynaklarındandı) kaçmasına ve gerçek pratiklerin belirgin mekanlarında yere inmesine olanak tanır. Fakat bu kavramı aynı zamanda, insan hayal gücünü hapseden norm ve yapıların dünyasından kaçmak, mekanın tarihini araştırıp heterojen olduğunu anladıktan sonra, farkın başkalığın ve “öteki”nin yeşerebileceği veya (mimarlar söz konusu olduğunda) fiziksel olarak inşa edilebileceği yerleri tespit etmek için de kullanır.”⁶⁷

Heterotopya kavramsallaştırması, kent mekanında mevcut koşullarda geçerli olan toplumsal ve mekansal pratiklere ait değerlerin bir tür ihlal edilmesine olanak sağlayan çeşitli öznel davranış biçimleri ve siyaset olanaklarına, kent mekanlarının farklı mevkilerinin belirleyici olandan daha farklı bir imgeye dayanarak şekillendirme hakkının geçerli ve potansiyel olarak anlamlı bir ifadesi olarak bakmamıza olanak sunmaktadır. Zihinsel bir hayal ürünü olarak değil (ki bunu yapmak için ütopyanın karşısına heterotopyayı yerleştirir), mevcut süregiden toplumsal ve toplumu mekansal olarak kuran süreçlerle gündelik yaşamın içinde ilişkide iken bir tür mekansal ötekiliğin,

⁶⁶ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 239.

⁶⁷ David Harvey, *Umut Mekanları*, s. 226.

başkalığın olanağı ve potansiyeline ilişkin ne denli kabarık bir mekan deneyimi olabileceğini göstermektedir. İktidarın kurduğu mekan ve dolayısıyla yine bu mekanın aracılığıyla kurulan öznelliğe dair süreçlerin eleştirisi yine bu mekanlardan hareketle ya da bu mekanların bizzat kendisi ile yapılır. Bu, bir anlamda iktidarın kent planlamacısının mekanını yapıbozuma uğratma biçimidir ve heterotopya ya da “eleştiri mekanı” olarak değerlendirilmelidir.

BÖLÜM III

3. SOYUT MEKANA KARŞI ÖZNEİN (TOPLUMSAL) MEKANI ÜRETİMİ

Henri Lefebvre'nin mekan, mekansal ilişkiler ve kentselliğe ilişkin çalışmaları oldukça geniş bir literatür oluşturmaktadır. Lefebvre, Foucault ve de Certeau'dan farklı olarak mekana ilişkin müstakil bir eser vererek her şeyden önce bir mekan teorisyeni olarak kendine akademik kanonda yer edinmiştir. Mekanın ilişkiselliğini kapitalist üretim araçları ve üretimin diyalektik süreçleri bağlamında inceleyen⁶⁸Lefebvre'nin detaylı bir mekan analizini yaptığı ve mekanın toplumsal üretimine ve toplumsal ilişkisine dair en yoğun analizlerinin ilk baskısı 1974 yılında yayımlanan *Mekanın Üretimi* (*The Production of Space*) başlıklı çalışmasında yer aldığı görülür. Lefebvre kent ile özne arasındaki ilişkiye dair kent mekanını Marxist terminolojinin iktidar ve güç ilişkilerinden mülhem geliştirdiği kapitalist üretim süreçlerinden hareketle analiz eder. Fakat Lefebvre'nin kent mekanına ilişkin analizi yepyeni açılımları beraberinde getirir. Soja, Lefebvre'nin çalışması olan bu eserini, mekansallığın tarihsel ve toplumsal önemine ve

⁶⁸ Stuart Elden, *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible* (London: Continuum, 2004), s. 37.

mekansal tahayyülün/düşünümselliğin belirli güçlerine ilişkin yazılan en önemli eser olarak tanımlar.⁶⁹

Bu çalışmasındaki kalkış noktasını belirleyen temel argüman çalışmamızın giriş bölümünde de değinilmiş olan Aydınlanmadan itibaren sosyal bilimlerde mekan ve mekan ilişkileri anlayışının Kartezyen felsefenin karşıtlıklar üzerine kurulu düşüncesinin yapılandırdığıdır. Bu felsefenin entelektüel kökleri kendisinin *mutlak mekanın* kavramsallaştırması/algısı olarak tanımladığı yerde yatar. Bu kavramsallaştırma/algı öncelikli olarak mekanın yalnızca geometrik terimlerle- niteliksel olarak ölçülebilir, çizgiler, planlar ve koordinatlar seti - algılandığı Kartezyen düşüncenin düşünen varlık (*res cogitans*) ve fiziksel dünya (*res extensa*), ayırımından kaynaklanmaktadır. Bu Kartezyen algıya Kant'ın *a priori* kategoriler olarak mekanı bilinç alanına hapseden mekan ve zaman algısı ilave edilerek güçlendirilir. Mekan geometrinin terim ve sembolleriyle işleyen matematiğin ve felsefenin sınırlarına hapsolmuştur.⁷⁰ Diğer yandan mekan bir nesne olarak öznenin karşısında duran ve öznenin kurgusuna, düzenlemesine ve daha net bir ifadeyle tahakkümüne ihtiyaç duyan bir durumla özdeşleştirilmiştir.

Bu durum öznelere mekanı algılayış ve mekana davranış biçiminin çerçevesini belirleyen bir yapının sürekliliğini sağlamaktadır. “Mekandan bahsedildiği zaman içi boş, soyut, evrensel, sabit ve ölü bir şeyi anlamaya o

⁶⁹ Soja, *Thirdspace*, s. 8.

⁷⁰ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford; Cambridge: Blackwell, 1991), s. 1-2.

kadar alışmışız ki içinde bir şeyler olan, fiziksel bir şeylerle dolu mekanı bile boş mekan tasarımına dayandırmadan yapamıyoruz.”⁷¹ Lefebvre'nin *Mekanın Üretimi*'nde ortaya koyduğu mekan çalışması, mekanın boş ve sabit bir algılayışa ve bu algılayışın tezahürü olan mekanla öznenin sorunlu iletişimine yönelik eleştirisi olarak okunabilir. Bu anlamda Lefebvre'nin mekan anlayışı felsefe, sosyoloji, antropoloji ve coğrafya gibi beşeri bilimlerdeki modernist mekan anlayışının değişimi ve yeni bir yola girmesinin temel unsurlarından biri olmuştur.⁷² Lefebvre'nin mekanı yeniden kavramsallaştırması Foucault'nun heterotopya tanımlamasında görüldüğü üzere, mekanı bir nesne ve nesnelerin zemini olarak anlayan düşünsel geleneği mekanın ilişkiselliği alanına kaydırma çabasıdır. Merrifield'in deyişiyle Lefebvre'nin mekan çalışmalarının dayandığı zemin: yalnızca “mekanda şeyler”i değil; “mekanın üretimi”ni ve “mekan olarak açığa çıkan şeyler”i çözümlenektir.⁷³ Bir başka deyişle mekanın epistemolojik (matematik) ve ontolojik (felsefenin) bağlarını çözmek ve özgürleştirmektir. Temel argümanı mekana ilişkin yukarıda değinilen ontolojik ve epistemolojik olarak belirginleşen yapay ayrışmanın ortadan kaldırılması ve mekanın öznel tarafından toplumsal olarak üretilişinde zihinsel, fiziksel ve yaşanan toplumsal boyutlarının birbirine bağlanmasıdır. Lefebvre'nin temel amacı mekanın politik olduğunu göstermektir.

⁷¹ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 15.

⁷² Soja, *Thirdspace*

⁷³ Andy Merrifield, “Henri Lefebvre: A Socialist in Space,” *Thinking Space*, yay. haz. Mike Crang and Nigel Thrift (London: Routledge, 2000), s. 178.

“Mekanın hakiki bilgisi mekanın üretim sorununu irdelemedir”⁷⁴ iddiası onun analizini tarihsel olarak belirli dönemler ve toplumlarda toplumsal ilişkilerin temel önemiyle ilgilenmesi sorununa yerleştirir. Bu Lefebvre için önemli bir noktadır; mekan ve zaman ayrılmaz bir biçimde üretim ilişkilerine dahil edilmiş bir sürece bağlanmıştır. Basit bir biçimde mekanın “kaç boyutu olduğuna” ve “bir şey” veya “şeyler arasında bir şey” olup olmadığına ilişkin felsefi tartışmalar yerine, Lefebvre mekana doğru gerçekleştirilen öznel ve toplumsal davranışları fiziksel ve mekansal kategorilerin içsel dinamiklerinin-gündelik hayattaki sınırları ve bölgeleri gibi- önemini de dikkate alarak araştırır.⁷⁵

3.1. Mekanın Hakikati

Lefebvre’e göre, mevcut üretim ilişkileri içinde mekan, ‘bilgi’ ve ‘eylem’ yoluyla hem aktif hem de araçsal bir rol oynamaktadır. Bu rolü tanımlamak için üçlü bir alanlar zinciri öne sürer. Bu alanlardan ilki fiziksel (doğa, evren), ikincisi zihinsel (soyutlamalar) ve üçüncüsü sosyal alandır.⁷⁶ Mekan ne salt somut ne de soyut bir olgudur. Fiziksel varlığının ötesinde bir yanıyla eylem, düşüncenin aracı; bir yanıyla da gücün ve denetimin kanalıdır. Mekan ‘ikilikler’ üzerinden tanımlandığından aynı zamanda

⁷⁴ Lefebvre, *The Production of Space*, , s. 111.

⁷⁵ Rob Shields, *Lefebvre, Love and Struggle: Spatial Dialectics*. (London: Routledge, 1999), s. 5-6.

⁷⁶ Lefebvre, *The Production of Space*, , s. 11.

‘çelişkili’ bir olgudur.⁷⁷ Mekan çatışma ve mücadelelerinin hem sahnesi hem de konusu olabilmektedir.

Lefebvre mekanın üretimi ile hedeflediği amacın, “mekana ilişkin yeni bir söylem üretmek değil, daha çok çeşitli mekanları ve üretim biçimlerini bir araya getirerek mekanın tarihsel ve toplumsal oluşumunu yani *mekanın hakikatini* bir teoride ortaya koymak”⁷⁸ olduğunu vurgular. Mekan toplumsal ve bu bağlamda tarihsel bir ürün olmasının yanı sıra politik ve dolayısıyla stratejik bir eksenden kurgulanır. Mekan, ideolojinin ve iktidarın hem bir taşıyıcısı hem de üretildiği alan olarak çerçevesizdir. Toplumsal olması, iktidarın araç ve zemini olması tarihsel ve ideolojik olmasını imler. Dolayısıyla mekana ilişkin üretilen ve mekanı biçimsel olarak matematiğe yakın bir kavramsal çerçeveden beslenen yapı biçimleri, ağ çözümlenmeleri gibi terimlerle kavramsallaştıran bir bilgi yetersiz kalacaktır. Biçimsellikle yetinen bu tür bir mekan biliminin mekanı doğru konumlandıramayacağı toplumsal ve politik açılımlarını kavrayamayacağı açıktır. Tam da bu noktada verili mekanın nasıl ve hangi stratejiler çerçevesinde üretilmiş olduğunu açıklayacak eleştirel çözümlenmeyi işaret eder Lefebvre; “[...] verili bir mekanın içerdiklerini, bir başka deyişle bu mekanı kullanan insanları, belki de o mekanın fiziksel biçimine ya da işlevine karşı durmuş insanları dikkate alan bir bilimsel çalışma alanı vardır.”⁷⁹

⁷⁷ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 292.

⁷⁸ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 16-17.

⁷⁹ Henri Lefebvre, “Reflections on the Politics of Space,” *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*, yay. haz. Richard Peet (London: Methuen & Co, 1997), ss. 339-52

Foucault 'da olduğu gibi, “Lefebvre'nin elinde mekan ölü, sabit ve tevarüs etmiş bir şey ya da nesne değil, fakat organik, akışkan ve canlı olarak tekrar tanımlanır; atan bir nabza sahiptir, kalp atışları vardır, akışkandır ve diğer mekanlarla çarpışır. Ve bu iç içe geçişler- pek çok farklı zamansallıklarıyla- birbirine eklenerek şimdinin mekanını yaratır.”⁸⁰ Bu anlamda mekan canlı ve bir hayatıyet sarmalına içkindir. Yaşar ve yaşatır. Üretir ve de üretilir. Bu, onun akışkan, değişken, karmaşık bir özü olduğuna işaret eder.⁸¹

Mekanların birbiriyle olan farklı zamanlardaki biteviye ilişkisi mekanların birbirlerini üretmesini temin eder. Bu anlamda tüm boyutları ve biçimleriyle, hem kavram (teorik) hem de gerçekliktir (pratik), yani, toplumsaldır, *toplumsal bir üretimdir*.⁸² Bu yüzden, mekan özneler arası ilişkiler ve biçimler bütünüdür. Mekan toplumsal olarak çok katmanlı ve boyutlu yapısıyla kendisine dâhil olan, algılanan, tasarlanan ve deneyimlenen süreçlerle üretilir.⁸³ Toplumsal mekan bir üretim olarak meta ve nesnelerin üretiminden tamamen farklı bir sürece dâhil edilir Bunun nedeni mekanın farklı türden çok sayıda şeyi içermesidir. Mekanın toplumsal olarak üretimi aynı zamanda fiziksel üretiminin ayrılmaz bir parçası olarak mekanın anlamının ve bilincinin toplumsal olarak üretimini de

⁸⁰ Merrifield, “Henri Lefebvre: A Socialist in Space,” s. 171.

⁸¹ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 39.

⁸² Lefebvre, *The Production of Space*, s. 26.

⁸³ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 113.

imlemektedir; aynı şekilde anlamın ve söylemin üretimi mekanın üretimini imler.⁸⁴

“*Toplumsal mekan*” bir yanda kent gerçekliğinin eleştirisini diğer yanda da gündelik hayatın eleştirisini içine dahil eder. “Gündelik yaşam ve kent ayrılmaz bir biçimde birbirleriyle ilişkilidir ve aynı zamanda bir üretim süreci olarak toplumsal mekanı kuşatır.”⁸⁵ Lefebvre’nin mekan analizi bu yüzden toplumsal üretim ilişkilerinin tekrar üretimi noktasından hareket ederek toplumsal pratik eylemleriyle ilgilidir; mekan, kent ve gündelik yaşamın karmaşık yapısıyla sarmalanmıştır. “Analitik olarak, toplumun mekansal pratikleri mekanın sökülmesi [deşifresi] üzerinden gerçekleşir.”⁸⁶

3.2. Mekanın Üç Ayağında Diyalojik Üretim

Mekanın üretiminin gerçekleşme biçimine ilişkin ürettiği teorinin dayandığı temel zemin bir biriyle sıkı bir şekilde ilişkili mekansal üçlü (*spatial triad*) bir süreçtir. Lefebvre aynı zamanda bu süreçleri mekanın üretiminin izlekleri veya biçimleri olarak adlandırır ve *Mekanın Üretimi* çalışmasının merkezi epistemolojik direği olarak karşımıza koyar. *Spatial triad* iki katlı olarak belirlenmiş olan üçlü bir yapıdır. Bir yanda “*mekansal pratikler*”, “*mekanın temsilleri*” ve “*temsil mekanları*”nı oluşturur, diğer yanda ise “*algılanan*”, “*tasarlanan*” ve “*yaşanan*” mekanları temsil eder. Bu

⁸⁴ Neil Smith, *Uneven Development* (Oxford: Basil Blackwell, 1984), s. 77.

⁸⁵ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 184.

⁸⁶ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 38.

bağlamda mekan yalnızca *diyalektik* bir oluşum değil bu üçlünün kendine özgü ritmini bir arada sunan bir “*trialktik*”tir.⁸⁷ Bu paralel seri iki katlı/çift yönlü bir mekan yaklaşımına işaret eder: fenomenolojik ve linguistik ya da semiyotik.⁸⁸

Lefebvre, Barthes ve Baudrillard gibi semiyotikçiler tarafından geliştirilen okunabilir kodların, metinsel sistemlerin mekan çeşitlerini tanımlamak ve araştırmak için kullanılabileceğini düşünür, fakat bu mekanların üretiminde ikincil bir duruma sahiptirler. De Certeau açık bir biçimde tüketici/üretici öznelliğine izin veren okuma, yürüme, yazma gibi aktivitelerin mekan ve dili organize eden bir metin çeşidi yarattığını düşünür.⁸⁹ Lefebvre’e göre; “mekansal bir kod sadece mekanı okuma veya yorumlama aracı değildir: daha çok mekanda yaşamamanın, mekanı anlamamanın ve üretmenin aracıdır.”⁹⁰

Mekan üçlü yapının içinde mekanlar-arası sürekli bir etkileşim ve iletişimde-mekanlarla eklemlenir veya çatışır- bir süreç/oluş halindedir. “*Mekansal pratikler*”, mekan içindeki fiziksel ve maddi akışları ve mekanın bunlar aracılığıyla yeniden üretilme süreçlerini içine alır ve toplumsal düzlemde mekanlar ile öznelerin oluşumu arasında karşılıklı bir ilişkiyi imler. Mekanda gerçekleşen pratikler toplumsal formasyonlar bağlamında sürekliliği ve uzlaşma gibi toplumsallığın temel dinamiklerinin teminini

⁸⁷ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 39-41.

⁸⁸ Christian Schmid, “Towards a Three-Dimensional Dialectic: The Theory of the Production of Space,” *Space, Difference, Everyday Life: Reading Henri Lefebvre*, yay.haz. Kanishka Goonewardena v.d. (London: Routledge, 2008), s. 29.

⁸⁹ Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, (Berkeley: University of California Press, 1984),s. xii- xiii.

⁹⁰ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 61.

hazırlar. Diğer yandan mekansal pratikler öznelerin birer aktör olarak performanslarına zemin hazırlar. Gündelik hayattaki bütün çelişkileri de bünyesinde taşıyan (*toplumsal*) *mekansal pratik*, gündelik yaşamın içinde ortaya çıkan tüm çelişkilerin taşıyıcısı olarak işlev görerek maddi yeniden üretim açısından insanların bilgi birikimlerini işlevsel kılan ve anlamlandırma süreçlerini kapsayan pratik bir şeydir. Diyalektik bir ilişki çerçevesinde, bir taraftan toplumun mekanın üretimine, diğer yandan da baskılanmasına ve kullanılmasına karşılık gelir. Mekansal pratikler *algılanan* mekandır.⁹¹ Mekansal pratiklerin Lefebvre'nin kavramsallaştırmasında “*algılanan*” mekana karşılık gelmesi nedeniyle ortaya çıkabilecek bir soruna dikkat çeken Shields, “*algılanan*” teriminin görsellik çağrışımından dolayı pratiği içermeyen “*görsel mekan*” olarak anlaşılmasının tehlikesine binaen “*pratik algılar*” şeklinde anlaşılmasının daha doğru olacağını belirtir.⁹² Bunlar (*algılanan mekan/pratik algılar*) bireysel rutinlerden sistematik mantıka ve bölge yaratımına dek uzanırlar. Bu tür mekansal pratikler zaman içinde, inşa edilmiş çevre ve peyzaj halinde somutlaştırılır. Lefebvre'nin *Mekansal pratiği*'ni tekrar kavramsallaştıran Harvey, dört özelliğinin olduğunu savunur; insan ilişkilerinde hem bir engel hem de onun karşısında bir savunma olarak beliren ulaşılabilirlik ve mesafelendirme, mekanın özneler, toplumsal

⁹¹ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 38.

⁹² Shields, *Lefebvre, Love and Struggle*.

sınıflar ya da başka toplumsal gruplar tarafından mülk edinilmesi, mekan üzerinde hakimiyet ve son olarak mekanın üretimi.⁹³

“*Mekanın temsilleri*” bilgi ve iktidarın elinde bulunur; “*tasarlanan mekan*”ın tam da kendisidir. Bilim adamları, toplum mühendisleri, şehir ve bölge planlamacıları, mimarlar tarafından mekanın düzenlenmesine ilişkin geometri ve matematiğin sembolleri ile kavramsallaştırılmış mekana gönderme yapar. Mekanın (fiziksel) üretim bilgisine sahip olan iktidarın temsilcilerinin mekanı kurgulama sürecine matematiğin sembollerine mekansal söylemin simgeleri eşlik eder. Dolayısıyla tasarlanan mekan olarak mekan temsilleri “*soyut mekanlar*”dır ve iktidar, kontrol, bilgi ve ideoloji ile tezahür eder. Mimarın, kent planlamacısının, şehir ve bölgeleri düzenleyen her türlü idare, yönetim ve finansal kaynağın mekanı *tasarlanan/soyut* mekanlardır. İlişkisellikte olduğu mekanın diğer boyutları çerçevesinde ifadelendirecek olursak bu, “algılanan ve yaşanan mekanı tasarlanan ile tanımlayanlar”ın mekanıdır.⁹⁴ Tanımlama sürecinin başlı başına bir “bilgi” ve “temsil”in ürünü olması nedeniyle sadece kent planlamacısı, mimar ve teknokrat gibi uzmanların arasında üretim ve dönüşümde olan kodlar, semboller, işaretler ve jargonları bünyesinde barındırır. İki çeşit bilgi burada merkezidir ve mekan ile ilişkinin hem biçimini hem de sonucu belirlemektedir; Lefebvre mekanın üretim sürecinde “bilgi” pratiğini karşılamak için iki farklı kavram kullanmaktadır. Kavramların içeriği hem mekanı tanımlamakta hem de mekan ile ilişkinin

⁹³ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 250.

⁹⁴ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 38-39.

modalitesini belirlemektedir. Lefebvre bilginin eleştirel ve dönüştürücü bir formu olarak “*connaissance*”, iktidarın kuralcı düzeni ile anlaşmalı bir bilgi” olarak ise “*savoir*”⁹⁵ kavramlarını kullanır.

Bu anlamda bilim (*savoir*), kendine has bir bilgi türü ve anlama (*connaissance*) ve ideoloji ile kurulmuştur. Bu anlama ve ideoloji öznenin deneyimlediği mekanı (temsil mekanlarını) bir tür ele geçirme ve belirli bir “düzene” tabi kılma arzusunu somutlaştırır. Mekan temsilleri bir tür deneyimlenen mekanın kavramsallaştırması, tanımlanması ve mekan söyleminin oluşturulması olarak ikame edilebilir olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla Soja’nın belirttiği gibi mekanın temsilleri, “iktidarın, ideolojinin, kontrolün ve denetimin temsilleridir.”⁹⁶ Zihinsel mekanlar olarak bunlar “bilgi formunun mantığı ve kodlarının, teorilerin ve mekanın kavramsallaştırmalarının ideolojik kodlarını içerir.

Mekanın bu şekilde yapılan kavramsallaştırmasına göre planlamacılar, mühendisler, mimarlar [ve kent idaresi ve yapılanmasına ilişkin tüm yönetsel kurum ve organizasyonların] ölçen ve düzenleyen bilimsel bakış açısından kurgulanan mekan temsilleri iktidar ve ideolojik bir otoriteden neşet eden kontrol arzusundan bağımsız olarak düşünülemez. Lefebvre ’ye göre, araçsal akıl, parçalanma, homojenleşme ve metalaşma esası üzerinde işleyen soyut bir mekan kurgusuna dayalı bu temsiller, kentsel mekanı öncelikle planlama, düzenleme ve denetleme üzerinden tanımlar. Bu

⁹⁵ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 10.

⁹⁶ Soja, *Thirdspace*, s. 67.

bağlamda Lefebvre'nin toplumsal mekanın totalize edici teorisi Foucault ile aynı çizgiyi yakalar. Coğrafi tahayyüle dayanan, iktidarın oluşturduğu mekan, *mekanın temsiline* gönderme yapan *tasarlanan mekan* ile aynı düzlemin mekanıdır. Buradan hareketle mekanın sadece fiziksel bir duruma tekabül etmediği aynı zamanda fiziksel bir durumdan daha çok bir bilgi olduğu sonucuna varılır.⁹⁷ Aynı zamanda tasarlanma süreci bir üretime de işaret eder. Bu üretim karmaşık bir süreci bünyesinde barındırmakla temayüz eder; planlama sürecine eşlik eden mekanın sayısal ve çizgisel bilimi, bu bilimin geliştirdiği mekan söyleminin üretimi. Burada üretim (*oeuvre*) kent merkezleri, meydanlar, kurumlar ve mekanın bilgisini üretmek, özneleri üretmek ve bu çerçevede toplumsallığı oluşturan şeylerin hepsini kapsayan bir üretme sürecine karşılık gelmektedir.⁹⁸ Lefebvre'nin mekanın iktidar tarafından üretimine ilişkin bilgi (*savoir*), ve üretim süreci/çalışma (*oeuvre*) kavramsallaştırması, Foucault'nun iktidar ile bilginin iç içeliği ve eş zamanlılığı yaklaşımı ve ile örtüşmekte ve birbirini tamamlamaktadır.

İktidarın toplumu bir anlamda tasarlamak, özneleri kurgulamak için elinde bulunan malzeme mekanı olarak *soyut mekan* çelişkili bir mekandır; çünkü homojen değildir; fakat hedefi, oryantasyonu ve objektifi bağlamında basitçe homojenliğe sahiptir ve diğer yandan ancak farklılık üzerinde inşa edilebilir. Toplumsal ilişkilerin⁹⁹ üretiminin yeniden üretimi için bir

⁹⁷ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 103-104.

⁹⁸ Stuart Elden, "Between Marx and Heidegger: Politics, Philosophy and Lefebvre's *The Production of Space*" *Antipode*, (USA: Blackwell Publishing, 2004), 86-105, s. 98.

⁹⁹ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 287.

gereklilik olarak kentsellik özneleri mekanda bir araya getirir, fakat aynı zamanda soyut mekanın çatışmasını alevlendirir. Bu anlamda mekan “bir yanda oldukça formel mantık-matematiksel soyutlama ile diğer yanda pratik-duyuma dayalı toplumsal mekanın alanı”¹⁰⁰ arasındaki ilişkiye dayanır. Kent planlamacısının kenti planlarken semboller ve topografyanın araçlarıyla ortaya koyduğu proje soyut mekan ile toplumsal mekanın yer değiştirmesi ile sonuçlanır. Mekanın planlanması sürecinde gerçekleştirilen şey bir tür indirgemeciliktir. Çünkü somut bir gerçeklik olarak toplumsal mekan teknik ve bilimin araçlarıyla soyut mekana dönüştürülmüştür. Değişim değerleri temelinde kurgulanan soyut mekan, mülkiyet esasında kentsel mekanı parçalarına ayırarak tecrübe ile örülen toplumsal mekanı ortadan kaldırmaya çalışır.

“*Temsil mekanları*”, imajlar ve semboller ilişkisi üzerinden doğrudan yaşanan ve böylece “mukimlerin” ve “kullanıcıların” mekanı olup mekanın hayal gücüne ve zihinsel boyutuna gönderme yapmaktadır. Kontrol altında tutulan ve böylece pasif bir şekilde deneyimlenen mekandır. Baskın soyutlamalara direnen ve onların örtük eleştirisini de içeren mekanlardır. “[...] nesnelere sembolik kullanımlarıyla, fiziksel mekanın üzerinde uzanır”.¹⁰¹ Kent mekanında tezahür eden gündelik pratiklerin çok katmanlı, karmaşık bir biçimde imgesel ifadelerle karşılık gelmesi, mekansal pratiklerin olduğu kadar mekanın imgeleşmesini de gerçekleştirir. Temsil mekanları, bir tür “imge repertuarı” özelliği ortaya koyarlar. Yalnızca kentin

¹⁰⁰ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 15.

¹⁰¹ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 39.

gündelik pratiklerinin aktörleri için değil, aynı zamanda sanatçıların, şairlerin, yazar ve kitle iletişim araçlarının anlatılarında da temsil edilen mekanlardır. “Kullanıcının mekanı yaşanan mekandır temsili mekan; (tasarlanan mekan değil). Uzmanların (mimarların, kent planlamacılarının) soyut mekanı ile karşılaştırıldığı zaman, gündelik yaşamın aktivitelerinin somut bir mekanıdır, yani demem o dur ki, öznelidir.”¹⁰²

Temsil mekanları, mekansal pratikler için yeni anlam ve olanakları hayal etmeyi olanaklı kılan ‘mekansal söylemleri’, ütopyaları, hayali mekansal dokuları ve sembolik mekanları kapsar.¹⁰³ Diğer yandan, mekan çevresinde simgesel farklılaşmaları ve kolektif fantezileri, hakim pratikler karşısında direnişleri ve ortaya çıkan bireysel ve kolektif ihlal biçimlerini kapsamaktadır.”¹⁰⁴ Dışlanan farklılıkların mekanları, yeraltı ve gizli, “illegal” mekansal pratikler de temsil mekanlarıdır. Foucault’nun heterotopya kavramsallaştırması ile temsil mekanları aynı mekansallıklar olarak rahatlıkla görülebilir.

Temsil mekanları gündelik hayatın içinde yer alır. “Temsil mekanları canlıdır. Konuşur. Dokunaklı bir çekirdek veya merkeze sahiptir. Eylem ve tutkunun, yaşanan durumların yuvasıdır ve bu nedenle de doğrudan zamanla ilişkilendirir. Akışkan, niteliksel ve değişkendir. Çok farklı, yönelimsel, durumsal ve ilişkisel biçimlerde tanımlanabilirler ancak, herhangi bir

¹⁰² Lefebvre, *The Production of Space*, s. 362.

¹⁰³ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 246-47.

¹⁰⁴ John Urry, *Mekanları Tüketmek*, çev.Rahmi G.Öğdül (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), s. 43.

tutarlılık ve süreklilik, dayanım kuralına uymaz.¹⁰⁵ Temsil mekanları öznel yaratıcılığın pratik edildiği kişisel farklılaşmış mekan olarak görülebilir. Bu kişisel pratikler iktidar otoriteleri tarafından yönetilen kurumsal disipline edici mekan pratiklerine karşı geliştirilen bir tavidir.

Mekanın temsilleri (tasarlanan mekan), temsil mekanı (yaşanan mekan) ve mekansal pratikler (algılanan mekan) arasındaki üçlü diyalektik ilişki, mekanı hem ‘*iktidar*’ hem de ‘*özneler*’ tarafından üretilen bir “*süreç/oluş/ürün*”e dönüştürür. Üçlü şemanın ilişkileri tarihsel (zamansal) döneme bağlı bir şekilde farklı şekillerde tezahür eder. Mekanın temsili ile temsilin mekanları arasındaki ilişki ile maddi mekansal pratiklerin tarihi oluşturulur. Temsil mekanları – sembolik mekanlar – mekanın temsillerini etkilemekle kalmaz aynı zamanda hayali alternatif mekan kurgularını da mümkün kılar. Mekanın temsili ile temsili mekanlar arasındaki ilişki semboller aracılığıyla kurulur ve yeniden üretilir. Mekanın sembolik anlamı mekanın üretim süreciyle birlikte üretilir. Mekanın üretimi bir anlamda sembolik anlamın üretimini de kapsar. Mekanın sembolik anlamının ve sembolik anlama eşlik eden tüm olanaklarının üretilebiliyor olması, değiştirilip dönüştürülebileceği anlamlarına gelir; bir yandan toplumsal gündelik hayatı denetleyip, yönlendirmeye olanak tanıdığı için diğer yandan da mekansal ve bu mekansallığın içinden geçen toplumsallığı yeniden tanımlamak için bir araç olarak kullanılabilme imkanı üzerinden mekan bir

¹⁰⁵ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 41-42.

tür karşılıklı kontrol ve iktidar alanı olarak sürekli gerilimin alanı olarak işler.¹⁰⁶

Lefebvre'nin üçlü mekan yapısı birbirinden ayrıştırılmaz ve izole edilemezler; birbirleri ile çakışık ve eş zamanlı olarak var olurlar ve sürekli olarak birbirlerini etkilerler. Bu eşzamanlılığın artışı, onların konsantrasyonu ve birikimi, üst üste yığılışı mekanı kent mekanı olarak kristalleştirir.¹⁰⁷

Lefebvre'nin kent mekanını Marxist terminolojinin kavramları ile üretim olarak açıklama çabası mekansal pratiklerin ve bu mekansal pratikleri deneyimleyen toplumsal aktörleri ve mekanın kurucu özneleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarır. Mekanda özne belirmiştir ya da mekanın öznel üretimine ilişkin yeni bir açılım getirilmektedir. Bu çerçevede mekanın kullanımı, deneyimlenmesi ve mekanın kullanıcılarının mekanla ilişkisi sorunsallaştırılmış olmaktadır. Fakat Ian Borden'un yorumuyla; Lefebvre mekanın “kullanıcıları”ve “mukimleri” terimlerini marjinallik ve imkansızlığa gönderme yapması nedeniyle reddeder; bu terimlerin yerine eyleyen ve toplumsal inşa sürecinde aktör varlıklar anlamında “özneler” terimini kullanır; bu anlamda mekan entelektüel bir projeksiyondan bir tür pratiğe dönüştürülmüş olmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*

¹⁰⁷Lefebvre, *The Production of Space*, s. 101.

¹⁰⁸ Ian M. Borden, “Beyond Space: the Ideas of Henri Lefebvre in Relation to Architecture and Cities” *Journal of Chinese Urban Science* 3:1 (2012), ss. 156-193.

Lefebvre'nin şeması kent mekanında ve kent mekanına ilişkin diyalojik ilişkiye dayalı bir ayrıma işaret eder; gündelik hayatın temellük edilmiş (*appropriation*) mekanı ve iktidar ve sermayenin kurumsal söylem, sembol ve pratiklerinin tahakküm (*dominant*) -bir stratejiler mekanı olarak tahakküm mekanı (*dominant space*) soyut mekanın master projesidir-mekanı: Kent mekanının fiziksel, söylemsel, sembolik özellikleri ile öznenin mekansal deneyimi mekansal pratikler içinde yerleştirilmiştir. “Kent sadece bir dil değil fakat aynı zamanda bir pratiktir.”¹⁰⁹ Kentin bizatihi kendisinin ve kentin mekansal ve toplumsal ilişkilerinin ve süreçlerinin bütünlüklü bir çerçevede anlamlandırılacak yeri öznenin mekansal pratik ve deneyimlerinin mekanı olarak tek yer gündelik yaşamdır.”¹¹⁰ Çünkü gündelik yaşam mekânın üretildiği ve deneyimlendiği bir yerdir. Gündelik yaşamın temel özelliği mekânın tekrar tekrar üretildiği bir alan olmasıdır. Mekânın gündelik yaşam içindeki üretim sürecinde kapitalist sermayenin/iktidarın/ egemen otoritenin ve öznenin mekân ile ilişkisi temel belirleyici olarak yerini alır. Mekân iktidar ilişkilerinin belirleyicisi ve kurucu olmakla birlikte başlı başına bir iktidarın alanı olarak gerçekleşir. Dolayısıyla iktidarın mekânı, mekân temsillerinin bilgisi [bilimi] ve teknolojisi ile üretirken aynı zamanda mekânı gündelik hayatın içerisinde deneyimleyen/yaşantılayan öznenin kurulumuna ilişkin bir stratejiyi de üretir. Öznenin gündelik yaşam içerisinde mekânı kullanımı da bir üretime karşılık gelir, ya da mekânı gündelik hayatın içinde

¹⁰⁹ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 391.

¹¹⁰ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 16.

deneyimleyen özne aynı mekanı (kendince) yeniden üretir. Soyut mekânın yapısında olan çelişkilerin ortaya çıkardığı fırsatı gündelik hayatın içinde kullanan özne sürekli olarak toplumsal mekânın üretiminde ve yeniden üretiminde rolünü alır.

Temel güçler olarak sermayenin, paranın ve metaların içinde soyut, tasarlanan mekânın, gündeliğin içindeki öznel deneyimin toplumsal mekânı üzerindeki egemenliği duysal deneyimleri iktidarı altına alır. Bu yüzden, Lefebvre sınıf ve toplumsal çatışmayı homojenleştirici soyut mekânın kontrolü için merkezi olarak görür. Lefebvre'nin politik analizi ve projesi toplumsal mücadelenin aracı ve zemini olarak mekâna dayanmaktadır. Bu mücadele zemininde beden de mekansal bir zemine dönüşür. Lefebvre için beden "[...] indirgenemez ve ortadan kaldırılamaz olarak iktidarın söyleminin ve mekânın tam da kalbinde yatar. Dönüşümün noktası bedendir."¹¹¹ Mekansal pratikler iktidar teknolojileri olarak fonksiyon gösterirler, yararlı ve uysal bedenler üretmek için disiplin teknolojileri olarak işlerler. Daha önceki bölümde de görüldüğü üzere Foucault'nun disipline edici mekânı ile toplumsal tarihsel süreçler ile iktidar rejimleri içinden mekânın üretim sürecine ilişkin Lefebvre'nin perspektifindeki benzerlik oldukça açıktır. Toplumsal mekândaki, gündelik yaşamdaki deneyimler iktidar teknolojilerinin operasyonları ve temsili ile dopdoludur ve mekânın içinde ve üzerinde uygulanırlar. Böylece yaşayan bedenler, kullanıcıların bedenleri parsellenmiş mekânın tuzağına sadece batmakla kalmazlar, aynı zamanda imajların, işaretlerin ve sembollerin tuzağına da

¹¹¹ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 89.

gömülürler. Bu bedenler gözler üzerinden kendilerinden dışarı taşınırlar, transfer edilirler ve boşaltılırlar”.¹¹² Kent mekanı mekanın temsilleri üzerinden ve içinden oluşturulurken aynı zamanda kentin özneleri de üretilir; fakat tıpkı Foucault’nun mekan yorumunda olduğu gibi eşzamanlı bir biçimde mekanın bir başka ayağı olan temsilin mekanları üzerinden kentin özneleri mekanı tekrar üretirler; bu karşılıklılık içinde gerçekleşen süreç/oluş, birbirinden bağımsız düşünölemeyecek Lefebvre’nin üçlü mekan yapısının diyalojik düzlemdeki üretimidir.

¹¹² Lefebvre, *The Production of Space*, s. 98.

BÖLÜM IV

4. KAVRAM KENTİN STRATEJİSİNE KARŞI ÖZNEİN (ELEŞTİREL) MEKANI

*“Özneyi nasıl haritalanacağıımıza odaklanmak yerine [...] haritalamanın ve
kategrafik bakışın özneleri kodlama ve öznelerin kimliğini üretme yollarına
odaklanmalıyız”*

John Pickles, “A History of Spaces”

*“Mesele artık ne olduğumuzu tartışmak değil, olduğumuz şeyi
reddetmektir.”*

Michel Foucault, “Of Other Spaces”

Foucault'nun yirminci yüzyılı mekan dönemi olarak adlandırdığı metni “başka mekanlara dair” başlıklı dersi ve bu dersin metin olarak ilk baskısı arasında geçen sürede mekana ilişkin iki önemli başyapıt yayınlanmıştır. Bu yayınlar de Certeau ve Lefebvre tarafından kaleme alınmıştır. De Certeau tıpkı Lefebvre gibi mekanı iktidar, kontrol ve daha spesifik bir şekilde özne ve kent mekanı açısından dikkatle incelerler. Foucault'nun heterotopyaları gerçek ve fiziksel mekanlar olarak sembolik ve toplumsal açıdan diğer mevkilerle sıkı bir ilişki içerisindedir. Bu çerçevede heterotopyalar kent

mekanı ve (toplumsal) kent öznesi arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmış/üretmiş karma takımı yıldızlarıdır.

Bu tezin konusu kent mekanı ve kent öznesi arasındaki diyalojik ilişkidir. Bu çerçevede de Certeau, Lefebvre'nin yaptığına benzer şekilde, onun çalışmasını açıklığa kavuşturarak ve bir adım daha ileri taşıyarak, kent mekanı ve kent öznesi arasındaki ilişkiyi konvansiyonel anlamda öznenin kent mekanını kontrol etme arzusu olarak karakterize edilen iktidar açısından analiz etmemiz için kavramsal bir yapı sunar. De Certeau'nun yapmaya çalıştığı şey bir anlamda, şu soruya cevap bulmaktır; mekana yerleşmiş/yerleştirilmiş mekansal pratiklerin öznel pratikler içinde nasıl deneyimlendiği, tüketildiği ve “değişikliğe uğradığı” sorununu düşünmek.

Michel de Certeau'nun mekan analizini gündelik hayat üzerinden gerçekleştirdiği yapıtı *Gündelik Hayat Pratikleri (The Practice of Everyday Life)* başlıklı çalışması açıkça Michel Foucault'nun tahakküm ve iktidarın yarattığı öznesine bir eleştiri olarak anlaşılmıştır. Onun mekan ve gündelik hayat çözümlemesi Foucault'nun panoptikonda bıraktığı özneyi dışarı çıkarma müdahalesi olarak yorumlanır.¹¹³ Fakat de Certeau mekana ilişkin araştırmasını Foucault'nun iktidar ve özne ilişkilerini belirlemeye çalışan incelemelerinin bir devamı hatta aynı zamanda simetrisi olarak düşünülebileceğini ifade eder.¹¹⁴ Diğer yandan da öznenin gündelik yaşam deneyimleri içerisinde mekanla ilişkisini “üretim” ya da “kullanım”

¹¹³ Michael E. Gardiner, *Critiques of Everyday Life: An Introduction* (London: Routledge, 2000), s. 174.

¹¹⁴ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 96.

biçiminin niteliğini araştırmak gerektiği düşüncesi üzerinden, gündelik sıradan insanın kendisine dayatılan mekanın özneleştirme formasyonu ile nasıl bir iletişim geliştirdiğini araştırır.

De Certeau, tıpkı Foucault ve Lefebvre gibi özellikle “büyük anlatıların görkemli retoriğinden”¹¹⁵ bilinçli bir şekilde kaçınarak bakışlarını mekanın üzerinden gündelik olma hali ve öznellik çerçevesinde belirlenim ilişkilerine çevirir.

4.1. Kavram Kent/Kent Planlamacısı

De Certeau, gündelik yaşamın alanını öncelikli olarak kentsel olarak yorumlar; çünkü İktidarın dili “kentselleşmektir”. Ancak kent, Foucault’nun tanımladığı panoptik erkin dışında gelişen ve birbirine eklemlenen, çelişen hareketlerle doludur.¹¹⁶ Özne ve kent arasındaki ilişkide özne kent mekanını çeşitli pratikler üzerinden kontrol etmeye çalışır. Bu çalışmada de Certeau’nun kent planlamacısı tamda bu açıdan önemli bir örnek olarak ele alınacaktır.

Görmenin aldatıcı zevki “kavram kent”in ayırt edici özelliğidir. De Ceretau New York’ta Dünya ticaret Merkezinin 110. katındaki terasta yaşadığı kendi deneyimini üzerinden aslında kenti planlamanın bir bakış altında toplayabilme konseptini anlatır. De Ceretau kenti kuşbaşı “görme”

¹¹⁵ Steven Connor, *Postmodernist Culture* (Oxford: Blackwell, 1997), s. 28.

¹¹⁶ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 95.

duygusunun bütünüyle zevkli bir iş olduğunu belirtir. Yukarı yükselmek [kuşbakışı pozisyonu elde etmek] kentin egemenliğine yükselmek demektir; kenti kontrol altına alan, tek bir bakışta toplayabilen bir yüksekliğe erişmek demektir, yukarı yükselmek bütün yazar ve izleyici kimliklerini kendinde toplayan demektir ve kenti deneyimleyen, kitlenin de dışına çıkmış olmaktadır. Artık kent (mekanı) bir metne dönüşür. Görülen, okunan ve yazılan bir metne dönüşür. Mekanı okuyan/yazan büyük bir göz olmanın diğer adıdır yukarının konumu. Kentin planlanması kesin bir biçimde yukarıdan görülen bu uzak (mesafelendirilmiş bir konumdan elde edilen) imajın ta kendisidir. Kent planlamacısının gündelik hayattaki kente bakışının bulunduğu konum bu mesafelendirilmiş konumdur. Kent planlamacıları kenti bilinebilen şeffaf bir metin olarak tahayyül ederler ve kreasyonlarının görsel, geometrik kentine yabancı olan herhangi bir pratiği göremez ya da görmek istemezler.¹¹⁷

“Kenti planlamak (kenti yazmak) hem gerçeğin *çoğul olduğunu düşünmek*, hem de bu çoğulluk düşüncesine *etkinlik kazandırmaktır*; yani eklemlemeyi bilmek ve yapabilmektir.”¹¹⁸ Burada de Certeau'nun “eklemlemeyi bilmek” dediği şey Lefebvre'nin soyut mekanın rasyonel, matematiksel, geometrik bilgisi diyeceği mekanın temsilleri dediği şeyle aynı bağlama işaret eder.

Kent bu eklemleme bilgisinin bir ürünü olarak üç operasyonla kurgulanır;

¹¹⁷De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 151-153.

¹¹⁸ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 94.

“Aklın düzenlemesine dayanan mekanın üretimini tehlikeye sokabilecek her türlü mantıksal, fiziksel veya politik kirliliği geri püskürtmeyi bünyesinde barındırabilen temiz *bir mekanın* üretimi, geleneklerin ele avuca sığmaz ve inatçı direnişlerine karşı *zamansızlığın* ya da eşzamanlı bir sistemin idamesini sağlamak [...] ve son olarak kenti oluşturan evrensel ve *anonim* bir öznenin oluşumu[...]

¹¹⁹

De Certeau'nun yer ve geometrik, matematiksel bilginin ürünü tanımı, Lefebvre'de soyut mekana (algılanan mekana) tekabül eder ve planlama ve mimari düzenlemenin gerçekliği olarak ortaya çıkar. Planlamanın veya mimari düzenlemenin birbiriyle etkileşimde ve bağlaşıklık üç bileşiği vardır; en basit terminolojiyle ifade edilecek olursa üç varsayıma dayanır; mekanın temsil edilebilir olduğu, mekanın görülebilir olduğu ve bu iki varsayımın bir çıkarım varsayımı olarak mekanın dizayn edilebilir olduğudur.

İlkin, bir mekan, ya da kent mekanı, mekansal bir alan veya bölge olarak “yukarıdan” görülebilirdir. Mimar/kent planlamacısı ondan uzaklaşır ve kent (mekan) bütünsel olarak düşünülür. Aynı biçimde tek bir kent planı projesi çoğunlukla kendi içinde bir “dünya” olur. Bir projenin keyfi, tesadüfi sınırları, hem bilgi toplamanın hem de biçim vermenin sınırını oluşturur. Bu durum; yani bilinebilirlik varsayımı ve bilginin nesnesinden bağımsız planlamacı (bilen) varsayımı epistemolojik bir sorun olarak ortaya çıkar.¹²⁰ Kent planlamacısı kent mekanını tasarladığı zaman, kent mekanı

¹¹⁹ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 94.

¹²⁰ Leonie Sandercock, *Towards Cosmopolis: Planning for Multicultural Cities*(Chichester: John Wiley, 1998), ss. 61-62.

tipik olarak homojen bölünebilir sonsuz konfigürasyonlara ayrıştırılabilir bir varlık olarak tahayyül edilir.¹²¹ Kent mekanının üretimine birbirine içkin olan iki eş zamanlı tahayyül eşlik eder; birincisi, özne olarak kent planlamacısı/mimar, tasarladığı mekandan kendini soyutlayarak kendisini ayrıcalıklı, bütünsel ve istikrarlı bir konumda görür ve bu konunun kaçınılmaz sonucu olarak mekana ilişkin tüm bilgi, sembol ve de temsil mekanizmasına sahip olduğu düşüncesi ile kent öznesinin deneyimleyeceği mekanın aşkın hakimi olduğu tahayyülü ile kent mekanını tasarlar. Bu tasarım sürecine eşlik eden ikinci tahayyül mekanın üretiminin kenti deneyimleyen öznelerin gündelik pratikleri için değil, daha çok dondurulmuş, sabitlenmiş temsiller için üretildiğidir. Kenti deneyimleyen aktörler olarak ele alınmaktan ziyade tasarımda dondurulmuş insan temsilleri iktidarın özneleştirme aracı olarak kullandığı geometrik bilgisi içine hapsedilir.

İkinci olarak, kentsel mekan temelde harita, kroki, mimari çizim gibi alanlarda perspektif ve projeksiyonun yardımıyla temsil edilebilen görsel bir şey olarak yorumlanır. Görselleştirme bir metot veya “bilgi teknolojisi” [eklemlenmenin bilgisi] olarak mekanın temsiliyetine veya inşasına ilişkin bir durumdur. Temsiliyet asla doğal değildir, fakat bir mekan fikrini taşır.¹²² Birbirini destekleyen bu ikili planlama yapısını içinde barındıran durumun adı de Certeau’nun tanımıyla “*kavram kent*”tir.”

¹²¹ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 98.

¹²² Alberto Pérez-Gómez ve Louise Pelletier, *Architectural Representation and the Perspective Hinge* (Cambridge (MA): The MIT Press, 1997)

“*Kavram kent*” aslında planlamanın/düzenlemenin/inşa etmenin söylemini içinde barındıran geniş bir kavramsallaştırma modelidir. Mimarlık, coğrafya ve kent planlanmasına ilişkin tüm disiplinleri kapsayacak şekilde geliştirilen bu söylem, bireyselliği ve özneliği oldukça gelişkin bir söylem olarak karşımızda durmaktadır. Mimarlığın değişen ve farklı tarihsel, toplumsal ve kültürel süreçler ne olursa olsun normatif olduğu görülür. Normatiftir çünkü mimarlığın/coğrafyanın/kentbilimin pratiğinde işleyen terminoloji kendisini var eden koşulları bünyesinde taşımakla birlikte kendi üstüne kapanan bir terminolojidir. Ürettiği bilgi Foucault’nun “uzmanlaşma” olarak adlandırdığı bir bilgi sürecinin sonucunda elde edilmiş bir bilgidir. Görsel yorumların formları olarak- haritalar, sınırlar, sınıflandırmalar, zemin şekli çizimleri, düğüm ve merkezler kentsel tasarımın belkemiğini oluşturmaktadır. Genellikle yüzeysellik ile üretilmiş olmasının önemine bakılmaksızın gerçeklik tam da kendisi gibi kabul edilir. Şehir planlamacıları, mühendis ve mimarlar kent kavramını “*yukarı-aşağı*” perspektifi zemininde tümüyle bilinebilir ve anlaşılabilir bir bütünsel varlık olarak kullanarak kent mekanını tasarlar, üretir ve öneriler, değişiklikler yaparlar. Tam da bu şekilde işleyen bir mekan kurgusunda kent, kentin öznelerinden soyutlanmış ve gündelik hayatın üzerinde ve dışında algılanan bir biçimde “*kavram kent*”e dönüşür. Kavram kent bir tür haritalama metodudur. Haritalama mekanı, coğrafyayı, yeri ve bölgeleri, alanları ürettiği kadar bu mekanları deneyimleyen öznelerin politik kimlikleri

üretmektedir. Haritalar aktiftir; bilgiyi inşa ederler, iktidarı pratik ederler ve dahası toplumsal değişimlerin güçlü bir aracı olabilirler.¹²³

Kartograf [haritacılar/kent planlamacıları/mimarlar] iktidarı üretir. Onlar mekansal bir panoptikon yaratırlar. Harita metninin içine yerleştirilmiş bir iktidardır. Biz haritanın iktidarı hakkında konuşabiliriz tıpkı şimdi sözcüğün gücü hakkında konuştuğumuz gibi veya değişim gücü olarak bir kitap hakkında konuştuğumuz gibi. Bu anlamda harita iktidara sahiptir.[...] Bilgiyle kesişir ve bilginin içine yerleşmiştir, evrenseldir.¹²⁴

Harita, coğrafyanın merkezi imlemi olarak kökten bir biçimde aynı şekilde iktidarın aracı olmuştur. Bir harita somut gerçekliğin soyutlanması olarak politik amaca matuf pratik kaygılarla dizayn edilir ve harekete geçirilir. Yani mekanın tahakküm ve kontrolünü kolaylaştıran bir temsil biçimidir.¹²⁵

4.2. Mekanın Öznel Yorumu: “Yer”in “Mekan”laştırılması

De Certeau'nun *kavram kent*'i ile gündelik mekansal pratikler arasındaki bağlantıyı anlamlandırmamız açısından yer ve mekan kavramsallaştırmasına başvurmak yararlı olacaktır. De Certeau, mekan analizinde ikili bir yapı kurar; space/meکان[escape] ve place/yer[lieu]. Fakat burada dikkat edilmesi

¹²³John Pickles, *Geography, GIS, and The Surveillant Society*, Papers and Proceedings of Applied Geography Conferences 14, 1991), s. 80.

¹²⁴ John B. Harley, “*Deconstructing the Map*,” *Cartographica*, Volume 26/Number 2/ Summer 1989, 1-20, s. 13.

¹²⁵ Yves Lacoste, “*An Illustration Of Geographical Warfare*,” *Antipode* 5, 1973, 1-13, s. 1.

gereken nokta de Certeau'nun mekan ve yer ayrımının Foucault ve Lefebvre'nin mekan ve yer ayrımıyla karıştırılmaması gerekliliğidir.

Yer, de Certeau için spesifik, tanımlı bir lokasyon olarak uygun ve stabillığın kanunu ile ilişkilendirilir. Bir şehirde fiziksel düzenleme kent planlamacısı, mimar ve kent belediyesi tarafından oluşturulur. Bu inşa ve kurgu özel bir biçimde yapılandırılarak kent öznelerinin kontrol edilmesi amacıyla matuf bir niyeti barındırır. Sokak lambalarının spesifik işlevi bireyleri kontrol eden bir mekanizmayı inşa etmesi (onlara ne yapacağını söyler), veya daha makro bir düzeyde kalabalığın ve kent nüfusunun parklar, alışveriş merkezleri veya diğer eğlence mekanları aracılığıyla yönetilmesi bu niyetin somutlaştığı mekanlardır.

Mekan, de Certeau için tıpkı Foucault ve Lefebvre'de olduğu gibi soyut bir kavram değildir. Mekan bu çerçevede mekansal pratikler aracılığıyla gerçekleşen *burada ve şimdinin mekanı* olarak anlaşılmalıdır. Tam da bu noktada de Certeau, mekan ile yer arasında özne pratiği üzerinden bir ilişkisellik kurar;

“Yön vektörleri, hız miktarları ve zaman değişkenleri dikkate alındığında söz konusu olan mekandır. Mekan hareketliliğin kesişim noktasıdır. Bir anlamda burada açılan, yayılan hareketler tarafından canlandırılır. Kendisini yönlendiren, koşullandıran, zamansallaştıran ve birbiriyle çalışan programların ya da çelişen yakınlıkların çok yüzlü bir birimi olarak işlev görmesini sağlayan operasyonlarca üretilen her şey mekandır [...]. Mekan bir sözcük dile geldiğinde neyse odur; yani bir şeyin gerçekleştirilmesi sırasında oluşan, belirsizlikte kavranan, pek çok sözleşmeyi ortaya koyan bir

terime dönüşen, bir mevcudiyetin (veya bir zamanın) eylemi olarak ortaya konulan ve birbiri ardına gelişen komşulukların neden olduğu dönüşümlerle değişen sözcük neyse odur. Yerden farklı olarak mekan belli bir “özün” ne tek yönlülüğünü ne de durağan olma halini taşır. Kısaca *mekan pratik edilen yerdir*. Örneğin kent planlamacılığının geometrik olarak belirlediği cadde, üstünde yürüyenler tarafından bir mekana dönüştürülür. Aynı şekilde okuma eylemi bir gösterge sisteminin -yazının- oluşturduğu bir yer deneyimleyicisi tarafından üretilen bir mekandır.”¹²⁶

Kent planlamacısının özel bir yaratım sürecine tabi kıldığı kent mekanının oluşturulmasında özneleri kontrol etme çabasına ilişkin iktidar ilişkisi ve öznenin bu ilişki içerisinde kent mekanı ve kent planlamacısının yeri ile ilişkiselliğine değinilmektedir. Öznenin mekan ile ilişkisinde kent planlamacısının mekanı ve bu mekandaki özneyi kuran “yerini” nasıl yerinden ederek, başka bir öznellik mekanına dönüştürdüğüne ilişkin bir giriş faslıdır aslında mekan ile yer ayrımına ilişkin bu pasaj.

Bu kontrol mekanizması hiçbir zaman tamamlanmış olma durumuna karşılık gelmez. Çünkü kent mekanındaki öznenin pratikleri ve mekanın kullanımı kent planlayıcısı tarafından tümüyle kontrol edilemez. Kent planlamacısının kontrol arzusuyla şekillenen tasarımı ile kontrole tabi kılınan öznenin mekan pratiği arasındaki kapatılamaz olan fark/uçurum kontrolün rejimini tehdit eder. Öte yandan, de Certeau’nun izinden gidip

¹²⁶ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 117.

kenti bir metin olarak düşünecek olursak, kentin dikine yükselen gökdelenlerinde yaşayan, okur yazar olduklarını iddia eden ama metnin satır aralarından çok sayfanın mizanpajına bakan muktedirler de metnin/kentin satır aralarında/sokaklarında yaşayan ve yatay, tekrarlanan ve öngörülemez öznel hareketlerle mekanları anlamlandıran öznel için çoğu zaman bir tehdit olarak algılanmaktadır. Kentin master planları bazı öznel için yeni fırsatlar doğursa da, pek çok özne için yerinden edilme, yaşam pratiğinin değişime zorlanması anlamına gelebilmektedir. Mekanın gerçekleşmesi yorumlama ve bu yoruma dayalı bir temellük etme durumunu gerekli kılar. Kent planlayıcısının niyeti mekanı deneyimleyen öznenin pratiği ile ters yüz edilir. Öyle ki mekanı oluşturulma niyetine “uygun olmayan” pratiklerle dolduran/anlamlandıran özne yazarına direnen roman kahramanına dönüşür.

4.3. Mekanın Kavram Kent Metnini Yeniden Okumak/Yazmak

Kent mekanını sabit homojen ve statik bir boş kap olarak tanımlayan “kavram kent’in yeri”nin mekansallaştırılması sürecini incelemek için de Certeau kent mekanının kullanım alanı gündelik hayata başvurur. Gündelik hayat pratikleri ile yerin mekansallaştırılması sürecini metinsellik metaforunu ile açıklamaya çalışır. De Certeau’nun mekan ve gündelik hayat araştırmaları ile yazı pratiği arasında sıkı bir ilişki vardır. Heterolojik kaynaklardan devşirdiği arşivsel materyaller ile çok sesli (*polifonic*) metinler üretme çabası ve gündelik hayat pratiklerine teorik yaklaşımı bunu

somutlaştırır.¹²⁷ “De Certeau mekanı işaretleri ve izleri olan semiyotik, gramatik veya arkeolojik çözümlenmeye ihtiyaç duyan bir çeşit metin olarak kabul eder.”¹²⁸ Özellikle kent mekanına ilişkin tartışmasını anlatıların temsili veya anlatıların performansı olarak teorileştirerek ortaya koyar:

Anlatılar [...] her gün çeşitli yerlerden geçmekte, bu yerleri düzenlemektedirler; bu yerler arasında seçim yapmakta ve bunları birbirine bağlamaktadırlar; bunlardan tümceler ve güzergahlar oluşturmaktadırlar. Bunlar mekan parkurlarıdır [...] Her anlatı bir yolculuk/seyahat anlatısıdır-mekansal bir pratiktir. Bu anlamda her anlatı, gündelik taktiklerle ilişkilidir, bu taktiklerin bir parçasıdır [...]¹²⁹

Kent mekanı, nerdeyse tüm zamanlarda ve durumda zaman döngüsü içinde sürekli gelişen ve dönüşen ortamlara sahip olmaları ve bu ortamın bizzat deneyimlendiği alanlar olmaları ve birbirinden farklı yaşantıları barındırmaları, çok katmanlı kültürel ve toplumsal yapılara sahiplik etmeleri¹³⁰ sebebiyle anlatı olma potansiyeline sahiptir. Yaşantı, zaman ve mekan ilişkisini kuvvetlendirir ve dinamik bir yapı ortaya koyar. Çünkü anlatıya dayalı temsiller, karakterlerin içinde oynadığı olayların ve mekanların aktif bir biçimde katıldığı, değişime açık ve zaman içinde

¹²⁷ Ben Highmore, *Everyday Life and Cultural Theory: an Introduction* (London: Routledge, 1998), s. 169.

¹²⁸ Sigrid Weigel, “On the topographical Turn: Concepts of Space in Cultural Studies and kulturwissenschaften. A Cartographic Feud” *European Review, Academia Europa*, 17:1 (2009), s. 194.

¹²⁹ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 115.

¹³⁰ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 99-101.

konumlandırılmış bir dünyadan/yerden oluşur. De Certeau'nun kent mekanını bu şekilde kavramsallaştırması ile Ronald Barthes'ın; “[...] şehir bir söylemdir ve bu söylem gerçek bir dildir; şehir içinde yaşayanlarla konuşur, biz şehirle konuşuruz; bulunduğumuz şehirde yalnızca yaşayarak, dolaşarak, bakarak. Ancak sorun “şehrin dili” gibi tümüyle metaforik (mecazi) aşamadaki kavramı aşmaktır.”¹³¹ cümlesiyle aynı çizgide buluşur.

De Certeau için, Lefebvre ve Foucault'da olduğu gibi, mekanda “beden” üzerinden kent öznesi kurgulanır ve yine “gözün ürettiği totalize edici tahayyül”den kaçış “beden”in pratiği üzerinden gerçekleşir. Gündelik hayatın içinde bedensel pratiğin:

İlk ve en önemli olanı içlerinde yürümek eylemidir [...] yürüme eylemi kentsel bir durumdur ve kentlerde yayaya ilişkin her şeye ilişkin yükselen düşmanca tavır gözlemlenmektedir, bu tavrında bir neden ve sonucu olarak yürüyüş bir tür direniş hareketine dönüşmektedir. Yürüyüş cadde-düzeyindeki *yatay bakış* ve hızlı hareket etme özelliği ile modern kente karşı bir eylem olarak görülmektedir. Kurulmuş olan rotaları çaprazlama keserek ve kentin kullanıcıları tarafından unutulmuş marjinal ve unutulmuş bölgeleri keşfederek yürüyüş kentin kurumsal temsiliyetine bir tür meydan okumaya izin verir.¹³²

¹³¹ Ronald Barthes, “Göstergebilim ve Şehircilik” *Mimarlık*, çev. Korhan Gümüş ve İhsan Bilgin. 185:186 (1982), s. 17.

¹³² Merlin Coverley, *Psychogeography* (Harpenden, Herts: Pocket Essentials, 2006), s. 12.

Günlük yaşamdaki yürüme eylemini “*yürümenin retoriği*” metaforu şeklinde kavramsallaştırarak “yürüyüşün uzun şiiirselliğinin ne kadar panoptik olsa da mekansal organizasyonları manipüle edeceği”ni ifade eder. Öznelerin *mekansal pratikleri* (Lefebvre) Cassey ve Bourdieu’unda işaret ettiği gibi mekanı dönüştürür.

De Certeau bireysel aktiviteleri, öznenin tüm eylemlerinin arka planındaki tuzaklar, fakat aynı zamanda da bir birlikte hareket etme aracı olarak “*kavram kent*” tanımında çerçeveler. “Sosyoekonomik ve politik stratejilere” göre içinde mekan ve zamanın ve öznelerin tekrar üretildiği de Certeau’nun “*kavram kent*”i Foucault’da teknolojik/stratejik ve bilgi ve iktidarın ürettiği organize *Panoptik mekan*, Lefebvre’de ise *mekanın temsili*’dir. Kent, Bakhtin’in diyalojik tahayyülündeki anlamıyla “çok sesli” ve “birleştirici”dir, spekülative ve sınıflandırma kullanılarak organize edilmiştir ve bu yapıya uygun şekilde özneler kentte konumlanırlar.¹³³ Bununla beraber mekansal pratikler soyut mekanın operasyonel şeffaflığını istikrarsızlaştırdığı gerekçesiyle de de Certeau, “*kavram kent*”in saydam olmadığını ekleyerek bu şemayı tersine çevirir. Çünkü “planlamacılar ne kadar çaba gösterirlerse gösterebilirler pratiğin mimari biçim tarafından belirlendiği anlamına gelmez, çünkü pratiğin, ne tür sabit temsil şeması karşısında olursa olsun, bağlandığı şamandıradan kaçma gibi münasebetsiz bir adeti vardır”¹³⁴

¹³³ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 94-95.

¹³⁴ Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, s. 231.

Mekansal pratikler aslında mekanı *yeniden yazarlar*. De Certeau Lefebvre'nin *soyut mekan* olarak kavramsallaştırdığı mekanı, mekansal pratiklerin bağlamı olarak kabul eder, fakat öznelerin gündelik yaşamda mekansal pratiklerinin mekanın inşasında üstünlük sağlayacağı varsayımıyla soyut mekanın totalize edici ve panoptik özelliğinin tersine çevrileceğini düşünür. Bu mekan kavramsallaştırması Foucault'nun *heterotopya* kavramlaştırmasıyla aynı çizgiyi yakalar. Heterotopyada mekansal pratikler diğer öznelerin pratikleri ile yan yana gelir-bu özel dinamikler soyut mekanla üst üste çıkışarak bir mekansallık ağını kurar.

Kentte yürüyüş pratiği de Certeau'nun kent öznesini ve mekan ile ilişkisini açıklamak için oldukça kullanışlı olarak gördüğü ve bu açıklama boyunca da merkezi bir rol biçtiği örnektir. Yürüyüş öznelerin kent mekanında kendilerine odacıklar şeklinde alanlar açtıkları/mekansallaştırmalar ürettikleri gündelik hayatın küçük ama bir o kadar da önemli bir pratiğidir. Çünkü yürüyüş kent mekanını deneyim biçimleri içinde duyuların pek çoğunu da içeren en somut ve indirgenemez bir pratik olması nedeniyle duyuların tetiklemeyle mekana dahil olma haine karşılık gelir ve öznenin dünya ile olan bütünlüğünü bir tür hatırlatma pratiğine çevrilir. Bu katılım ve müdahil olma durumuna karşılık gelen süreç, öznenin etken bir konuma sıçrayarak mekana ait bir kavrayışı yakalamasına karşılık gelir. Buradaki yaşam gündelik yaşamın içinden gelmiştir.

Yürümek, söz eylemine benzer bir durumdur yaratıcı bir şekilde öznenin niyetini coğrafi bağlama taşır. Adımların oyunları mekanı biçimlendirir.

Adımlar mekanlar arasında mekik dokur, dokular oluşturur. Mekanı oluşturan meskansallaşan onlardır. Yürüme pratiği üzerinden özne yerler arasında ilişkiler kurarak topografyayı temellük eder. Yürümek kent planlamacısının elinden çıkan mekansal düzeni hayata geçirir Kent planlamacısının kent metninin tasarlama sürecindeki niyetinden bağıni koparır. Gündelik hayatın içinde gerçekleşen mekansal pratikler biri kurumsal (iktidar) diğeri kurumsal olmayan (gündelik) iki farklı pratik formunda “tek içkinliğin düzlemi” olarak yer alır ve birbirine eklenerek birbirini etkiler.¹³⁵ Mekansal pratikler mekanın temsili ile temsilin mekanı arasında mekansal bir dolayımıdır. Daha kesin bir ifade ile mekansal pratikler mekanın temsili ile temsilin mekanları arasında salınır. Mekansal düzenin içinde tortulaşmış olan zamanı değiştirir ve seçme yoluyla bireyselleştirir. Kent mekanı burada fiziksel bir yapıdan, mekansal bir kaptan daha çok bir pratik sitesi olarak ele alınmıştır. Çünkü ünlü mimar Tschumi’nin de ifade ettiği gibi, mekanın var olması bir pratiğin olmasına bağlıdır. “Eylem yoksa mekan da yoktur.”¹³⁶ Bu anlamda modern bir eylem biçimi olarak “izinsiz gösteri ve yürüyüşler” kısa süreliğine de olsa mekanın ya da kısmen de olsa kentin bir bölgesinin iktidarın gözleri önünde alenen el değiştirmesi olarak okunabilir. Erkin “kalabalıklar” olarak gördüğü “yürüyen” öznelere, kısa süreliğine zapt ettikleri mekanları erkin niyetinden bağımsız olarak kullanırlar, farklı işlevler yüklerler. İktidarın buna göz

¹³⁵ Ian Burkitt, “The Time and Space of Everyday Life” *Cultural Studies* 18. 2:3 (2004), ss. 211-227, s. 211.

¹³⁶ Bernard Tschumi, *Questions of Space* (Londra: Architectural Association, 1990), ss. 87-95.

yummadığı durumlarda toparlanmak ve mekanı tekrar ele geçirmek üzere ara sokaklara, başka bir ifadeyle paragraf aralarındaki boşluklara dağılmak ise taktiksel bir geri çekilmedir:

[...] Yürüme edimi dilde ya da dile getirilen sözcüklerde, sözceleme (speech act) neyi ifade ediyorsa odur. En temel anlamda bu edimin aslında “sözcelemeyle ilişkin” üç işlevi vardır: Yaya tarafından topografik sistemin *benimsenmesi* işlemi (bir konuşmacı dili nasıl özümüyor ve benimsiyorsa), yerin mekansal olarak *gerçekleştirilmesi* (nasıl söz edimi dilin ses anlamında gerçekleştirilmesiyse) ve son olarak da farklı konumlar arasında ilişki kurulmasını gerektirmesidir; yani hareketler biçimindeki pragmatik sözleşmeler” arasında ilişki kurmayı gerektirir [...]. Dolayısıyla yürüme bir sözceleme mekanı olarak ilk kez bir tanıma kavuşturulmuş olur¹³⁷

Çünkü yürüyüşün modalitesi dilin modalitesi kadar zengindir ve yürümek, onaylar, kuşkulandır, düzeltir, ihlal eder, uyum sağlar ve en nihayetinde, “konuşur”.

De Certeau öznenin mekanla ilişkisini yürüme gibi süreklilik ve hareket yoğunluğu içeren bir eylemle somutlaştırarak aslında öznenin mekan ile ilişkisini sıradan bir birey, salt bir tüketici olarak konumlandırmaktan ve “uysal” bir kent öznesine “tahakküm eden” bir kent mekanı kurgusunun

¹³⁷ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 97-98.

dışına taşımaya çalışır.¹³⁸ Kent planlamacısının (iktidarın) üretmeye çalıştığı kent öznesine karşı mekanı deneyimleyen bireylerin kendi öznelliğini ortaya koymaya çalıştığını ima eder. Bu şekilde mekanın özne ile ilişkisi mekansal iktidar zemininde bir tür iki farklı öznellik gerilimini imler.

Dolayısıyla kent mekanının en belirgin ve karakteristik pratiği olarak yürüme, böylece içinde hareket ettiği kavram kentin mekanına, öznelğine itiraz etme ve bu mekanı iptal etme potansiyeline sahiptir. Kent planlamacısının mekanı yürüyüş sürecinde “sürekliliği bozulan”, “kesilen”, “yoğunlaştıran” uygulamalarla işlenir ve çevrimlenir. Bu süreç mekansal bir tümce oluşumunu meydana getirir. Yürüme soyut mekanın zemininde gerçekleşir. Soyut mekanın özelliklerini kullanır ve değiştirir. De Certeau burada konuşma figürlerini kullanır, özellikle de kapsamlama (dar anlamalı bir sözcüğü geniş anlamda kullanma) ve bağlaç dışılık figürlerini kullanır. Yürüyüş bir mesajın iletişimini kuran ve bu mesajın öznenin bütünlüğü olarak dikkate alınabilmesini sağlayan bireysel dil ile paralellik arz eder. Buna ek olarak, hikaye; öznenin pratiği, hem soyut mekanın hem de diğer öznelerin benzer pratikleri tarafından kurulan mekanın birlikte var olduğu soyut mekanın değiştirilmesi ile yaratılmış olan bir mekan kurar.

Tam da bu noktada hem eylemi (yürüyüş) gerçekleştirmeyi hem de gerçekleştirilen bir eylem olarak “*anlatı*” olgusunun devreye girdiği görülmektedir. Gerçekleştirilen pratik (yürüyüş) söylem alanının tam da göbeğinde durmaktadır. Fakat salt bir söylem olmaktan daha fazlasını ifade

¹³⁸ Fran Tonkiss, *Space, the City and Social Theory: Social Relations and Urban Forms* (Polity Press, 2005), s. 127.

eder. Söylemin eyleyen hali ya da eyleyen söylemdir. Çünkü yürüyüş bir pratik olarak, kent planlamacısının bilgisi ve Foucault'da olduğu gibi bu bilgiye içkin ve bu bilgiyle birlikte tezahür eden iktidar ilişkisini mekanda performans olgusunun içerisine taşımakta ve bu taşıma sürecinin son aşamasında da kendi ifade düzlemiyle (*yürüyüşün retoriği*) dönüştürmektedir.

4.4. Mekânın Strateji Kurgusunda Öznenin Taktik Oyunu

De Certeau, mekânın öznelerle ilişkisini mekân ve yer ayrımına benzer bir ayırım şeması sunarak ve kent planlamacısının “*yer*”i (kavram kent’i) ile gündelik mekansal pratikler (en belirgin olarak yürüme eylemi) arasındaki farkı ve karşılıklığı strateji ve taktik kavramsallaştırması ile açıklamaya çalışır. Strateji ve taktik olarak mekânın yaratım ve kullanım süreçlerini analiz eden de Certeau niyetinin “öznelerin gündelik yaşamda “strateji”ye karşı (mekansal iktidar yapılarına) cevap vermek için geliştirdikleri “taktikleri” araştırmak olduğunu ifade eder.¹³⁹ Strateji; “[...] güçler arasındaki ilişkilerin ancak bir istek ya da erk öznesinin (işletme, ordu, kent, bilimsel kurum) yalıtılabilir olduğu anda gerçekleştirebileceği oyun ya da hesaplaşmadır (veya manipülasyondur).¹⁴⁰ Dolayısıyla strateji bir tür erk öznesinin mekansal pratiği olarak okunabilir. “[...] bir mülkiyet olarak çerçevesi çizilebilecek bir mekânın varlığını ön kabul olarak benimser.”

¹³⁹ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. xix.

¹⁴⁰ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 35-36.

Stratejinin mekanı kendi erkinin uygulanacağı bir tür (boş) alan olarak görmesi onun halen Kartezyen felsefenin etkisiyle Foucault'cu anlamda bir tür iktidarın aracı (*milieu*) olarak görmesinin sonucudur. “Bu mekan hedeflerden ya da tehditlerden (müşteriler ya da rakipler, düşmanlar, kentin etrafında bulunan taşra bölgesi, araştırmanın amaçları ve konuları vb.) oluşan dışardakiler kümesiyle kurmuş olduğu ilişkileri yönlendirebileceği bir üstür”¹⁴¹

Stratejiler planlamacının sözlüğünün parçasıdır. Stratejik plan mekanları betimler/çizer, işleme tabi kılar ve yerin kimliğini tanımlar ve böylece onu her anlamda “özneleştirir”. Stratejilere karşı taktik ise; ne bir aidiyet üzerinden ne de ötekinin görünür bir bütünlük olarak ayırt edilmesini sağlayan bir sınır üzerinden yapılan bir hesaplama. Taktik uygulama alanı olarak sadece ötekinin alanına sahiptir. Taktikler ötekinin alanına bu alanı bütünüyle kapsamadan, bu alana belirli bir mesafede kalmayı başaramadan yavaş yavaş, parça parça sızar. Hiç şüphe götürmez şekilde mekansal donanım ve içermelere sahip olsalar da zamansaldırlar. Taktikler gündelik yaşamın mekanlarını yaratır ve kurarlar.¹⁴²

Michel de Certeau strateji kavramının karşıtı olarak “taktik” kavramını şu şekilde ifade etmektedir:

Stratejilere kıyasla [...] bir mülkiyetin var olmamasıyla nitelenen hesaplı eyleme taktik adını veriyorum [...] Taktik mekan olarak

¹⁴¹ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 35-36.

¹⁴² De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 29.

sadece ötekinin mekanını kullanır. Bu nedenle yabancı bir gücün yasalarıyla düzenlenmiş haliyle kendisine dayatılan alanda oyununu kurmak zorundadır. Geri çekilme, öngörme ve kendini toplama konumunda, kendisine mesafeli durmak için kullanabileceği bir yöntem yoktur [...] Düşmanın görüş açısı içinde ve düşman tarafından denetlenen mekan içinde gerçekleşebilen bir harekettir. Hamle üstüne hamle yapar. Fırsatları değerlendirir ve bunlara bağlıdır. Kazançlarını depolayabileceği, mülklerini çoğaltabileceği ve çıkışları öngörebileceği bir üsse sahip değildir. Kazandıklarını saklayamaz. Bu mekansızlık ona hareketlilik de sağlar. Ancak bu hareketlilik, bir anın ona sunduğu olasılıkları kuşbakışı kavrayabilmek için, zamanın iniş çıkışlarını uysallıkla karşılayan bir hareketliliktir.¹⁴³

Öznenin mekan ile olan yoğun ve üretici ilişkisinde çokça ortaya çıkan taktikler, mekanın özne tarafından biteviye üretimini açıklığa kavuşturur. Özneyi kurgulayan kent planlamacısının soyut, geometrik, teknik mekanı aynı öznenin aynı mekanı kullanımında bilinçsiz bir biçimde söz konusu soyut mekanın taşıyıcısı olan özneliliğin üretim sürecini çarpıtmakta ve ters yüz etmektedir.

“Taktikler, belli bir müdahale anında uygun bir fırsat haline gelen koşullara, mekanın düzenini değiştiren hareketlerdeki çabukluğa, bir ‘hamlenin’ ardı ardına gelen anları arasındaki ilişkilerine, ayırışık ritimlerin ve sürelerin olası

¹⁴³ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 36-37.

kesişimlerine öncelik verir.”¹⁴⁴ Stratejiler bir mekanın oluşumunun zamanın yıpratıcı gücüne karşı gösterdiği dirence önem verirler; taktikler ise zamanın ustalıklı kullanımı üzerine oynarlar, ortaya çıkan fırsatlar ve iktidarın oluşumunun temelinde yer alan oyunlar üzerine oyunlar kurarlar. Mekansal anlatılar örneğinde strateji “yer”dir, taktik ise “mekan”dır.

Kent, öznelliklerin üretiminin gerçekleştiği toplayan ve bütünleştiren bir kavram olarak kent planlamacısının, mimarın, iktidarın, kentsel yönetimin ve diğer kurumsal oluşumların stratejik bir modalite ve bilginin pratik manevraları üzerinden, (yukarıdan) bakışın görsel ve zihinsel rejimler içinde kurgulanmış bir plan ile üretilirken, kentte yerleşik öznelerin kentle deneyim, kullanım ve katılıma dayalı “mesafesiz” ilişkisi içinde kentin mekanı ters yüz edilerek dönüşüme uğratılır. De Certeau’nun mekanın özne ile ilişkisini analiz eden yaklaşımı söz konusu iktidar hiyerarşisi çerçevesinde – kent plancısı, mimar, politikacılar ve diğer iktidarın özneleri tarafından kent mekanı “metinselleştirmeleri” (stratejileri) ve kent öznelerinin gündelik “sözcelemeleri” (taktikleri)- linguistik olarak kaynaşık/bükümlü söz dağarcığının genel yayılımının göstergesidir.

De Certeau için stratejik mekan daima tasarlanan mekandır ve sürekli olarak ideoloji, iktidar ve bilgi, bu temsiliyetin içine yerleştirilmiştir, taktiksel mekanın temel karakteristiği ise planlama ve tasarımdan ziyade üretimin momentinde ortaya çıkan karşılaşmadır ve deneyimsel algılamalardır.¹⁴⁵

¹⁴⁴ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 38.

¹⁴⁵ Merrifield, “Henri Lefebvre: A Socialist in Space,” s. 174.

Strateji ve taktiklerin farklı mekan çeşitlerinin üretimini gerçekleştiren davranış modları olarak tanımlanması Lefebvre'nin *tahakküm mekanı* ve *temellük edilmiş mekan* arasındaki ayrımına karşılık gelir. Lefebvre tahakküm mekanını (*dominant space*) stratejik olarak tasarlanan teknoloji aracılığıyla dönüştürülen ve yönetilen; politik güç orijinli, sürekli büyük bir projenin ürünü olan kavramsallaştırılmış mekan olarak tanımlar.¹⁴⁶ Buna karşın *temellük edilmiş mekan* (*appropriated space*) mekanın öznelerinin aktiviteleri aracılığıyla üretilen mekandır (de Certeau buna taktik demektedir); daha önce tasarlanarak kent öznesine sunulan tahakküm mekanı öznelerin ihtiyaç ve arzularına hizmet etmesi amacıyla modifiye edilir. Temellük edilmiş mekan de Certeau'nun taktik mekanına benzer şekilde ele gelmez bir üretimdir¹⁴⁷ ve üretimi stratejik olmaktan daha çok taktikseldir.

De Certeau'nun stratejisi ile Lefebvre'nin mekanın temsilleri aynı çizgideki kavramsallaştırmalardır. Çünkü her ikisi de kurumsallaşmış bir iktidarın dominant mekanını üretirler. Benzer şekilde, de Certeau'nun *taktikleri* ile Lefebvre'nin *temsilin mekanları* arasında bir bağlantı kurmak mümkündür. Diğer yandan mekansal ve toplumsal düzenin mevcut durumunu devam ettirmek ve güçlendirmek için sürdürülen “*coğrafi tahayyül*”den beslenen düzenleme/planlama pratikleri (stratejiler) ve bu pratikleri kritik eden ve sorunsallaştıran pratikler (taktikler) arasında bir ayrım görülmektedir. Kritik eden, sorunsallaştıran pratikleri Jane Rendell, “eleştirel mekansal

¹⁴⁶ Lefebvre, *The Production of Space*, s. 164-165.

¹⁴⁷ De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, s. 165.

pratikler” olarak yeniden tanımlamaktadır. Eleştirel mekansal pratikler, hem gündelik yaşam aktivitelerini hem de küresel işbirlikçi kapitalizmin egemen toplumsal düzenine karşı direnişi içeren yaratıcı pratiklerin tanımlanmasına hizmet eder. Rendell’e göre; yeni bir terim olarak “*eleştirel mekansal pratikler*” mekansal pratiklere dikkat çekmekle birlikte mekansallık ve eleştirelilik arasında bir ilişki kurmaktadır. “Teori” terimi çoğunlukla bilimde tümden gelim veya tüme varım şeklinde işleyen soruşturma modlarına karşılık olarak anlaşılır.

Eleştirel teori yirminci yüzyılın erken döneminde Frankfurt Okulu olarak adlandırılan bir gurup teorisyen ve felsefecinin çalışmaları için kullanılmaktadır. Bu ekipte Theodor Adorno, Jurgen Habermas, Max Horkheimer, Herbert Marcuse ve Walter Benjamin yer alır. Frankfurt Okulu temsilcilerinin çalışmaları, ilgilerine göre, Hegel’in idealizmi, Karl Marx’ın ekonomi politiği ve Sigmund Freud’un psikolojisi’nin metinleri ile ilişkilendirilir. Çalışmaları birlikte ele alındığında yirminci yüzyılın ilk yıllarında kültürel ve ekonomik olarak toplumda yaşanan değişimlerle ilişkili olarak Marxist düşüncenin yeniden yorumlanması veya gelişimi olarak karakterize edilebilir.”

De Certeau kentsel mekanı bu anlamda yazılabilen ve okunabilen bir ifade-metin olarak kurgulamaktadır. Yazılabilen ve okunabilen bir metin olması, kent mekanının çözümlenebilir, kodlanabilir ve kodlarının tekrar tekrar üretilebilir olduğu anlamına gelir. Kent mekanının bu kodlanabilir ve yeniden kodlanabilir anlamlara açık olma durumu, kent mekanını

tamamlanmış ve anlamı sabitlenmiş olma özelliği saikiyle planlayan kent planlamacısını niyetini sürekli boşa çıkaran bir durumla karşı karşıya bırakır. Çünkü kent öznesi mekansal pratiklerle ya da eleştirel mekansal pratiklerle kent mekanını sürekli kritik eden (taktiksel pratikler) okumaya tabi tutarak kent mekanını tekrar kodlar (yazar). Taktiksel okuma, aynı zamanda tekrar yazma eylemi olarak kent mekanının diyalojik olarak yazılışını imlemektedir.

Mekan, gerçekten de Foucault'nun açık ve detaylı bir biçimde gösterdiği gibi uzmanlaşmaya kaynaklık eden bir bilgi süreciyle eş zamanlı olarak işletilen toplumsal iktidarın kendine zemin bulduğu bir tür "kaplar" sistemi olarak düşünülürse ve aynı kapların içinde de Certeau ve Lefebvre'nin ortaya koyduğu şekilde gündelik hayatın işleyişinde çeşitli "taktiksel pratikler" ve "toplumsal üretim"le tekrar üretildiği göz önüne alınırsa, bu çerçevede kent planlamacısının, haritacının, mimarın dayandığı sermayenin, iktidarın "bu mekanı/mekanları"ni devamlı olarak bir yapıbozuma uğratıldığı sonucuna rahatlıkla varabiliriz. Başka bir ifadeyle mekanı karşılıklı olarak (kent planlamacısının pratiği-gündelik hayatta ise öznelere pratiği) sürekli bir biçimde yeniden kurma, tersinden söylemek gerekirse de yapıbozuma uğratma ya da yerinden etme yönünde her örtük ya da açık mücadele ile bu ilişkinin (kent mekanı-kent öznesi) mekansal temellerini ve biçimini yeniden düzenlemeye açıkça gönderme yapan bir sürece işaret eder.

Karşılıklı olarak mekan üretimi ya da “mekanı yerinden etme”, “yapıbozuma uğratma” kent mekanı ile kent öznesi arasındaki diyalojik ilişkiyi bir yandan hem sürdürür bir yandan da istikrarsızlaştırır. Bu mekansal sürecin istikrarsızlaşma durumunu Zizek’in Kojin Karataniden ödünç aldığı pralaks (*parallax*) kavramına başvurarak daha anlaşılır hale getirebiliriz; “paralaks” yaygın tanıma göre, gözlem konumunda yaşanan ve yeni bir görüş hattı sağlayan değişim sonucunda, nesnenin görünürdeki yerinin değişmesi (bir arka plana yaslanıp bakıldığında konumunun değişmesi) anlamına gelir. Bu bağlamda eklememesi gereken felsefi yorum şudur: Gözlemlenen farklılık salt “öznel değildir; zira “orada duran” iki farklı bakış açısından görülen aynı nesnedir. Daha ziyade, Hegel böyle derdi herhalde, özne ile nesne içsel bir şekilde “dolayımlanmış”; dolayısıyla, öznenin bakış açısındaki “epistemolojik” kayma daima nesnenin kendisindeki bir “ontolojik” kaymayı yansıtır.”¹⁴⁸

¹⁴⁸ Slovaj Zizek, *Ahir Zamanlarda Yaşarken*, çev. Erkan Ünal (İstanbul: Metis Yayınları 2011), s. 303.

BÖLÜM V

5. SONUÇ

Kent mekanı ve kent öznesi arasındaki ilişkiyi açıklamaya odaklanan bu çalışma, özellikle mekan dönemi olarak adlandırılan, mekanın çeşitli akademik disiplinlere, postmodern ve postyapısalcılık tartışmalarına kaynaklık eden mekanın öznelliği çerçevesindeki kuramsal izlekler üzerinden temellendirilmiştir. Mekan ve özne arasındaki ilişkinin çeşitli düzeydeki boyutları temelde mekan döneminin üç önemli kuramcısı olan Foucault, Lefebvre ve de Certeau'nun çalışmaları üzerinden Bakhtin'in diyaloji kavramsallaştırması çerçevesinde tartışılmıştır.

Mekan uzun zaman boyunca Kartezyen felsefenin elinde *a priori*, soyut ve özne nesne ayırımına dayalı ikili bir yapı çerçevesinde tanımlanarak ele alınmış, toplumsal ve öznel süreçlerden bağımsız olarak değerlendirilmiştir. Mekanın toplumsal ve kültürel süreçlerle ilgisini konu alan tartışmaların başlangıç noktasını Foucault'nun müjdelediği ve akademik disiplinlerde mekansal dönem (*spatial turn*) şeklinde adlandırılan mekan tartışmalarına ilişkin ilginin yoğunlaştığı dönem oluşturur. Bu tartışmaların merkezinde ise üç Fransız düşünür ve kuramcı yer alır; Michel Foucault, Henri Lefebvre ve Michel de Certeau. Her üç düşünürün ortak özelliği, mekana kendinden menkul bir simgesellik atfeden Kartezyen felsefenin ve Öklid geometrisinin

elinden mekanı kurtararak mekan ile toplum ve özne arasındaki iletişime dayalı bir perspektifin imkanını sunmuş olmalarıdır. Bunu yaparken de özellikle büyük anlatılarının retoriğinden bilinçli bir şekilde kaçınarak bakışlarını mekanın üzerinden gündelik olma hali ve öznellik çerçevesinde belirlenim ilişkilerine çevirirler. Foucault, Lefebvre ve de Certeau, mekanı içinde/üstünde aktivitelerin meydana geldiği, boş bir kab olarak tanımlamaz; tam da aksine mekan aktif bir biçimde yukarıdan çizilen/tasarlanan ve kontrol edilen içindeki özneleri denetleyen inşa edilen bir durum ile toplumsal pratikler üzerinden üretilen, tekrar ve tekrar üretilen, dönüştürülen, yeniden tanımlanan bir süreç/oluş olarak kavrarlar. Mekansallığın bu şekilde alternatif bir tahayyülü iddiası (Foucault'nun heterotopya, Lefebvre'nin üçlü yapı kavramsallaştırmaları ve de Certeau'nun mekansal pratiklerinde görüldüğü üzere) doğrudan doğruya mekansal düşüncenin konvansiyonel biçimine meydan okuyarak yerinden etmektedir. Her üçünün kavramsallaştırması “öteki mekanları” coğrafi düşünceye eklemekten daha fazlasına hizmet etmektedir. Kent mekanını kontrol eden/düzenleyen mekansal düşüncenin karşısında kent mekanını deneyimleyen/pratik eden öznelerin kendince mekanı yeniden yorumlayarak mekanın üretimine dahil oluşuna dikkat çekmektedirler. Her üç düşünür de mekanı iktidar, kontrol ve daha spesifik bir şekilde özne ve kent mekanı açısından dikkatle incelerler. Foucault, mekanın öznellik ilişkisini bilgi ve iktidar bağlamında inceleyerek öznenin kaçış mekanı ya da ötekilik mekanı olarak *heterotopya* terimini mekan çalışmalarına dahil eder. Lefebvre, Marxist düşünce geleneğinin kapitalist üretim teorilerinden mülhem

mekanın bilim, pratik ve kültürün ve toplumun iç içeliğinin ürünü olduğunu açıklamaya dayanan *üçlü (triad)* bir kavram oluşturur. De Certeau ise özne ile mekanın kontrol temelindeki ilişkilerini *kent planlayıcısı ve kavram kent* kavramlaştırmaları ile *gündelik hayat pratikleri* zemininde açılımlar.

Mekan, Foucault, Lefebvre ve de Certeau'nun iddia ettiği gibi, ölü, sabit ve tevarüs etmiş bir şey ya da nesne değil, fakat organik, akışkan ve canlı olarak kentin öznelere tarafından tekrar tanımlanır; mekanlar (iktidarın mekanı-öznenin deneyimlediği mekan) birbirleriyle ilişkisellik içerisinde iç içe geçer, çarpışır ve birbirlerine eklenerek şimdinin ve buradanın mekanını yaratırlar. Bu anlamda mekan ve öznenin ilişkisi canlı ve bir hayatıyet sarmalına içkindir. Yaşar ve yaşatır. Üretir ve de üretilir.

De Certeau'nun *strateji'si/kavram kent'i* ile Lefebvre'nin *soyut mekan'ı/mekanın temsilleri* ve Foucault'nun *panoptikon'u* aynı çizgideki kavramsallaştırmalardır. Çünkü her üçü de kurumsallaşmış bir iktidarın tahakküm mekanını üretirler. Benzer şekilde, de Certeau'nun *taktikler'i* Foucault'nun *heterotopya'sı* ve Lefebvre'nin *temsilin mekanları* kent öznesinin tahakküm mekanına karşı geliştirilen bir eleştiri pratiği olarak aynı çizgide buluşmaktadır.

Mekan, gerçekten de Foucault'nun açık ve detaylı bir biçimde gösterdiği gibi uzmanlaşmaya kaynaklık eden bir bilgi süreciyle eş zamanlı olarak işletilen toplumsal iktidarın kendine zemin bulduğu bir tür “kaplar” sistemi olarak düşünülürse ve aynı kapların içinde yine Foucault, de Certeau ve Lefebvre'nin ortaya koyduğu şekilde gündelik hayatın işleyişinde çeşitli

“heterotopyalar”, “taktiksel pratikler” ve “toplumsal üretim”le tekrar üretildiği göz önüne alınırsa, bu çerçevede kent planlamacısının, haritacının, mimarın dayandığı sermayenin, iktidarın “bu mekanı/mekanları” devamlı olarak bir yapıbozuma uğratıldığı sonucuna ulaşılır. Başka bir ifadeyle mekanı karşılıklı olarak (kent planlamacısının pratiği-gündelik hayatta ise öznelere pratiği) sürekli bir biçimde yeniden kurma, tersinden söylemek gerekirse de yapıbozuma uğratma ya da yerinden etme yönünde her örtük ya da açık mücadele ile bu ilişkinin (kent mekanı-kent öznesi) mekansal temellerini ve biçimini yeniden düzenlemeye açıkça gönderme yapan bir sürece işaret eder. Bu şekilde karşılıklı olarak mekan üretimi ya da “*mekanı yerinden etme*”, “*yapıbozuma uğratma*” kent mekanı ile kent öznesi arasındaki diyalojik ilişkiyi bir yandan hem sürdürür bir yandan da istikrarsızlaştırır.

Kent mekanı, kent öznesi tarafından deneyimlenir. Kentin öznesi kentte farklı zamanları ve farklı mekanları ilişkilendirir. Bu mekanın ilişkiselliği durumu olarak; mekan ve özne artık karşıt güçler değil, daha çok ortak yaşama dair diyalojik bir sürece dönüşür. Böyle bir ilişkide mekana atfedilen hiyerarşik durum her iki tarafın da karşılıklı olarak kendini ürettiği bir sürece dönüşür. Kent öznesi böylece kent mekanının bir sonucu ve kent mekanı da kent öznesinin bir sonucu olarak belirginleşir; özne artık radikal bir biçimde mekandan ayrıştırılamaz, fakat her ikisi de karşılıklı olarak birbirini üretir. Kent mekanının tasarımı, yönetimi ve kontrolünü simgeleyen, iktidar ve bilginin mekanı/panoptikon (Foucault), stratejik mekan/kavram kent (de Certeau) soyut mekan/mekanın temsili (Lefebvre)

bakış/vizyon/perspektif/optiğe dayanır. Kent öznesinin mekanı, heterotopya (Foucault), taktiksel mekan (de Certeau) ve temellük edilmiş mekan/temsilin mekanları (Lefebvre) gündelik hayatın içinde yer alan dile/anlatıya/hikayeye/deneyim ve pratiğe dayanır ve eşzamanlılıkla bağlantılandırılabilir. Mekanı bakış/vizyon/optik/perspektif aracılığıyla izleme/gözlem (düşünce) modeli üzerinden kurgulamak kenti deneyimleyen özneyi kontrol mekanizmasının merkezine yerleştirir. Coğrafi tahayyülün ve kavram kentin araçları ile hareket eden kent planlamacı/kent yönetimi/iktidarın çeşitli formları tarafından homojen, totalize edici bir biçimde tasarlanan kent mekanında kent öznesinin sürekli olarak panoptik bir modelleme üzerinden izlenmesine karşın ve rağmen kentin öznesi, çeşitli pratiklerle kent mekanını sürekli olarak geliştirdiği taktikler/temsiller aracılığıyla deneyimler. Bu deneyimleme süreci Foucault'nun heterotopya, Lefebvre'nin yaşanan mekan, de Certeau'nun taktiksel mekan tanımlamalarında başvurdukları şekilde soyut/panoptik/stratejik mekandan bir tür kaçış ya da mekanı kent planlamacısının/iktidarın/ideolojinin elinden kurtarma/kendinin kılma/ Lefebvrian anlamda temellük etme veya de Certeau'nun tabiriyle kurgusuyla oynama/yerinden etme denemesidir. Kent mekanı ile kent öznesi arasındaki ilişki bu açıdan diyalojik bir biçimde bir tür politik mekansal tahakküm/kurgulama ve bu tahakküm ve kurguyu yerinden etme/yapıbozuma uğratma ve kritik etme gerilimi şeklinde tezahür eder. Kent mekanı ve kent öznesi arasındaki bu diyalojik ilişkinin dayandığı rejim ise *tasarım/kurgu* ve *deneyim/pratik* arasındaki ilişkisellikte yatar.

KAYNAKÇA

Armstrong, David. *The Political Anatomy of the Body*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Bakhtin, Mikhail. "Discourse in The Novel." *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Yay. Haz. Michael Holquist. Austin: University of Texas Press, 1981. 259-422.

Bakhtin, Mikhail. *Karnaval'dan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*. Çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Barthes, Ronald. "Göstergebilim ve Şehircilik" *Mimarlık*. Çev. Korhan Gümüş ve İhsan Bilgin. 185:186 (1982): 15-19.

Borden Ian M, "Beyond Space: the Ideas of Henri Lefebvre in Relation to Architecture and Cities" *Journal of Chinese Urban Science* 3:1 (2012). 156-193.

Burkitt, Ian. "The Time and Space of Everyday Life" *Cultural Studies*. (18) 2:3 (2004): 211-227.

Cemil Schick, Irvin. *Batının Cinsel Kıyısı Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekansallık*. Çev. Gamze Sarı ve Savaş Kılıç. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2001.

Connor, Steven. *Postmodernist Culture*. Oxford: Blackwell, 1997.

Coverley, Merlin. *Psychogeography*. Harpenden, Herts: Pocket Essentials, 2006.

Crampton, W. Jeremy ve Elden, Stuart. *Space, Knowledge, and Power: Foucault and Geography*. London: Ashgate, 2006.

Crang, Mike. "Rhythms of The City: Temporalised Space and Motion," *Timespace: Geographies of Temporality*, yay.haz. John May, Nigel J. Thrift. London: Routledge, 2001. 206-207.

De Certeau, Michel. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press, 1984.

Deleuze, Gilles. *Foucault*. Çev. Seán Hand. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1988.

Elden, Stuart. "Between Marx and Heidegger: Politics, Philosophy and Lefebvre's *The Production of Space*." *Antipode*. USA: Blackwell Publishing, 2004. 86-105.

Elden, Stuart. *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible*. London: Continuum, 2004.

Foucault, Michel *The History of Sexuality* Vol. 1. London: Penguin, 1981.

Foucault, Michel. "Of Other Spaces," *Diacritics*. Çev. Jay Miskowiec. 16:1 (Spring, 1986)

Foucault, Michel. *Discipline and Punish*. London: Penguin, 1977.

Foucault, Michel. *Power/Knowledge: Selected Interviews And Other Writings 1972-1977*. London: Harvester Wheatsheaf, 1980.

Foucault, Michel. *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977-78*. Hampshire: New York, Palgrave Macmillan, 2007.

Foucault, Michel "Space, Knowledge and Power," *The Foucault Reader* içinde, Yay.Haz. Paul Rabinow. Harmondsworth: Penguin, 1986.

Gardiner, Michael E. *Critiques of Everyday Life: An Introduction*. London: Routledge, 2000.

Gómez, Alberto Pérez-ve Pelletier, Louise. *Architectural Representation and the Perspective Hinge*. Cambridge (MA): The MIT Press, 1997.

Gottdiener, Mark. *Postmodern Semiotics. Material Culture and the Forms of Postmodern Life*. Oxford: Blackwell, 1995.

Harvey, David. *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. Çev. Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları, 1997

Harvey, David. *Sosyal Adalet ve Şehir*. Çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

Harvey, David. *Umut Mekanları*. Çev. Zeynep Gambetti. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.

Highmore, Ben. *Everyday Life and Cultural Theory: an Introduction*. London: Routledge, 1998.

Holloway Julian ve Kneale, James. "Mikhail Bakhtin; Dialogics of Space." *Thinking Space*, Yay. Haz. Mike Crang ve Nigel Thrift (London: New York: Routledge, 2000. 71-89.

Holquist, Michael. *Dialogism Bakhtin and His World* (London: Newyork: Routledge, 2002.

John B., Harley. "Deconstructing the Map" *Cartographica*. 26:2 (Summer, 1989): 1-20

Işık, Oğuz. "Değişen Toplum/Mekan Kavrayışları: Mekanın Politikleşmesi, Politikanın Mekansallaşması." *Toplum ve Bilim* 64: 65 (1994): 7-38

Lacoste, Yves. *Cografya Savaşmak İçindir*. Çev. Ayşin Arayıcı. İstanbul: Özne Yayınları, 1998.

Lefebvre, Henri. "Reflections on the Politics of Space." *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*. Yay. Haz. Richard Peet. London: Methuen & Co, 1997. 339-52.

Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Oxford; Cambridge: Blackwell, 1991.

Liggett, Helen ve C. Perry, David. "Spatial Practices: An Introduction" *Spatial Practices: Critical Explorations in Social/Spatial Theory*. Thousand Oaks: Sage, 1995.

Lyon, David. "An Electronic Panopticon? A Sociological Critique Of Surveillance Theory" *Sociological Review* 41 (4): (1993). 653-678.

Massey, Doreen. *For Space*. London: Sage, 2005.

Massey, Doreen. *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press, 1994.

Merrifield, Andy. "Henri Lefebvre: A Socialist in Space." *Thinking Space*.

Yay. Haz. Mike Crang and Nigel Thrift. London: Routledge, 2000.

Morales, Ignasi de Sola R. *Sömürgeleştirme, Şiddet, Direniş*. Any Seçmeler

içinde. Yay. Haz. Haluk Pamir. İstanbul: Mimarlar Derneği, 1998.

Pavlov, W. Russel. *Space in Theory: Kristeva, Foucault, Deleuze*.

Amsterdam: Newyork, 2009.

Petkova, Sonya. "Mikhail Bakhtin: Edebiyatın Gereçlendirilmesi." Çev.

Murat Çakmakçı *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2:6 (Kış-2009):

99-100

Pickles, John. *A History of Spaces. Cartographic Reason, Mapping and*

the Geo-Coded World. London: Routledge, 2004.

Pickles, John. *Geography, GIS, and The Surveillant Society*, Papers and

Proceedings of Applied Geography Conferences 14: 1991. 80-91

Pile Steve ve Keith, Michael. *Place and the Politics of Identity*. New York: Routledge, 1993.

Rabinow, Paul Michel Foucault ile Söyleşi, Çev. Mehmet Adam. TMOBD Ankara Şubesi Dosya 30 (Aralık 2012) : 10-19.

Sandercock, Leonie. *Towards Cosmopolis: Planning for Multicultural Cities*. Chichester: John Wiley, 1998.

Schmid, Christian. "Towards a Three-Dimensional Dialectic: The Theory of the Production of Space." *Space, Difference, Everyday Life: Reading Henri Lefebvre*. Yay.Haz. Kanishka Goonewardena v.d. London: Routledge, 2008.

Serra, M. Folch. "Place, Voice, Space: Mikhail Bakhtin's Dialogical Landscape." *Environment and Planning D: Society and Space*. 8:3 (1990): 255- 274.

Sharp, P. Joanne. *Entanglement of Power Geographies of Domination/Resistance*. London: Routledge, 2000.

Shields, Rob. *Lefebvre, Love and Struggle: Spatial Dialectics*. London: Routledge, 1999

Smith, Neil. *Uneven Development*. Oxford: Basil Blackwell, 1984.

Soja, Edward W. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Realand-Imagined Places*. Oxford: Cambridge: Blackwell, 1996.

Spain, Daphne. *Gendered Spaces*. Carolina: University of North Carolina Press, 1992.

Tonkiss, Fran. *Space, the City and Social Theory: Social Relations and Urban Forms*. Polity Prres, 2005.

Tschumi, Bernard. *Questions of Space*. Londra: Architectural Association, 1990.

Urry, John. *Mekanları Tüketmek*. Çev. Rahmi G. Ögdül. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

Valentin Nikolaevich Voloshinov, *Marxism and the Philosophy of Language*. Çev. Ladislav Matejka ve Irwin R. Titunik. Cambridge, MA: Harvard University Press,1986.

Warrington, Marnie Hughes. “The ‘Ins’ and ‘Outs’ of History: Revision as Non-Place” *History and Theory*, 46: 4 (2007), 61-76

Weigel, Sigrid. “On the topographical Turn: Concepts of Space in Cultural Studies and kulturwissenschaften. A Cartographic Feud” *European Review, Academia Europaea*, 17:1 (2009): 187-201.

Zizek, Slavoj. *Ahir Zamanlarda Yaşarken*. Çev. Erkan Ünal. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.